

В

ЯПОНСЬКОГО

УМОД

СТЕПАН

ЛЕВИНСЬКИЙ

СТЕПАН ЛЕВИНСЬКИЙ

З Японського Дому

ЛЬВІВ — 1932.

Накладом Видавничої Спілки „Діла“.

ОБГОРТКА М. БУТОВИЧА.

З ЯПОНСЬКОГО ДОМУ

ЯПОНСЬКИЙ ДІМ.

Він стоїть на самій межі Парижа, там, де ніжна м'яккість дерев парку Монсурі переходить відразу у безнадійний, сірий краєвид передмістя Жантілі — у безліч маленьких кострубятих домиків, розсіяних на далеких, рівних і беззахисних просторах, ніби на краю зовсім окремого світа. Попри нього сходить униз бульвар Келермана, кудись у напрямі „Італійських Воріт“, довгим рядком сірих фабричних мурів. Це той останній бастион Парижа, що поквально відмежувався від решти світу невеличкими, напів розваленими і порослими травою будівлями, давніми фортифікаціями.

„Японський дім“ попав туди досить випадково. Він станув на самому краєчку студентської ділянки, що з примхи кількох багатих ріжнокольорових меценатів, розташувалася на півдні Парижа. Для „Японського Дому“ місце символічне, бо чи не на краю світа виринули з моря острови азійських нормандів?

Не треба думати, що японський будинок це щось у роді дому з карт, що його паперові стіни пожовкли і почорніли від довгого ридання парись-

ких дощів, а бамбусовий кістяк колихається у такт пустотливих вітрів, ніби безталанна деревинка серед степу. Ні, він цілий побудований із заліза і скла французьким архітектором і тільки своїм пігнутих дахом нагадує старобудійську пагоду. Коли сісти в його великій партеровій салі в неділю по обіді то ми, наче морські черепахи у великому, музейному акварії, оточені цікавими очима дітей, що роєм обсіли високі скляні стіни салі.

Хоч „Японський Дім“ налічує звичайно кілька десятків мешканців, тиша тут велика. Принагідного гостя, що зайде в його мурі, напевне здивує цей майже суворий спокій. Невжеж це студентський дім тут?! — не здержить він оклику. Але навряд, чи почує відповідь на свій запит. Він ступатиме довго і безшумно по м'якому лінолеуму, а вітати його будуть тільки білі мальовила стін, ніби безматеріальні духи позамогильного світа.

В оцей дім попав я одного осіннього дня, коли безнадійно сіре небо наводило на душу якийсь сум і невиразні далекі сподівання. На вулицях, що ними проходив я, пахло звичайним буднем і люди тяглися кудись безрадісно і не помічали навіть мого святочного настрою. Я-ж у японський дім іду! — хотілось крикнути їм із пересердя. На розі Журданського бульвару стояв старенький дідусь і у змінній капелюх ловив перші краплі зимного осіннього дощичку.

А потому кілька китайських знаків, страхо-

винний різблений у дереві дракон і здивований погляд сторожа:

— Вам до кого?

Я мав у запасі папірець з японської амбасаді і страшно торду, а разом з тим поблажливу усмішку.

— Яж прийшов мешкати тут, — тицьнув я йому мого папірця.

— Мешкати? — розглядав мене цікаво сторож, — тут-же самі японці мешкають...

І аж після довгих розпитів і відповідей повів мене у кімнату.

Тут мушу пригадати, що з тим дозволом японської амбасаді не прийшло мені легко. Мене мали прийняти у „Японський Дім“, як колишнього учня „Школи орієнтальних мов“. Я збирався було їхати до Японії і конче хотілося пожити перше серед японців і змірити на практиці деяке знання японських знаків і мови, що його придбав у школі. Але папірець мій пройшовши кілька директорських кабінетів застряв чомусь в японській амбасаді і я рішився піти самому туди „інтервеніювати“.

Японська амбасада у Парижі знаходиться на авеню Грез, у давній палаті якогось париського вельможі. Це аристократична дільниця міста, багато тут дерев, світла, елегантних лімузин і куртуазних поклонів.

Мене прийняв секретар амбасаді Янай у маленькому рожевому сальоні у стилі Людовика XV-ого. Якось дивно виглядав цей маленький жовтий чоловічок на тлі лискучих шовків і мяг-

ких ліній золочених меблів. Мені заєдно привижувався на стіні рококовий портрет пані Помпадур, а крізь напів розхилені двері здається бачив я кілька пар хитрих оченят, окружених авреолом напудрених перук.

— Значить, ви цікавитесь японською культурою? Дуже приємно почути.

Секретар Янай простягнув мені чемно руку:

— Розуміється, не буде ніяких перешкод.

Але я чекав знову довгі дні і бажаний дозвіл не приходив. Тоді вибрався я удруге відвідати японську амбасаду. До рожевого сальону вже мене не пустили, тільки якийсь худощавий японець поніс мій білет кудись довгими, м'яко вистеленими коридорами і довго-довго не вертався. Я хотів було вже відійти з нічим додому, коли нарешті з'явився і з міною крайнього збентеження повідомив, що секретаря Яная нема в амбасаді; він поїхав на засідання економічної ради.

От, тепер доведеться почекати вже декілька тижнів. — думав я вертаючи додому — коли взагалі ласкаво пригадають собі мене.

І непомірно здивувався я, коли на другий день дістав у готелі лист із амбасаді, з великою червоною печатю і круглим знаком сходячого сонця.

Перші дні в японському домі перейшли мені під знаком відкриття. Моя кімнатка була незвичайно приємна. Низьке вузеньке ліжко в одному кутку, над ним лампа з легесеньким паперовим абажуром. Стіни обліплені попелястим папером, з делікатним рисунком листочків. На одній стіні

висів справжній, великий какемоно⁴⁾ із репродукцією відомого малюнку Сесшу. Маленький японський дімок стояв тут на високій, стрімкій скелі; у глибині ланцюг гір зазначений був на срібlistому тлі плямами тушем, здолу кілька сміливих ліній, що означали прияву дерев, ось і все. Велике залізне вікно розкривало вид на далекі підміські простори. Звідтам приходило ранком сонце золотим, радісним струмком або ясно-видним смутком сірих париських днів. Часом бренив об шибку дощик і прохав впустити його до хати або заходилася пяною музикою мала підміська обержа, — це у неділю вечір, коли завжди щось завмирає у глибині нашого ества.

Потому відкрив я японців. Ранком ходили вони у м'яких капцях і широких шовкових кімоно, що вязалися з заду маленькими стьожками-метеликами. Вечором бачив я їх в європейському вбранні, з твердими коміриками на коротких шиях, із руками у кишенях і цигарками поміж зубами. Голосна розмова завсіди тихла, чаїлася, коли я наближався. Церемонні поклони, якась ніяковість у воздуху, а потому всі до одного тихцем утікали кудись у безпечні челюсті своїх кімнат.

І лишався я сам одинокий у мовчазних мурах шкляного замчиша. Тоді я втікав у вечірню метушню париських бульварів, думав своїх думок у страшній глоті малих каварень або шукав власної тіни над берегами безшумної Сени. Пізно

⁴⁾ Рід мальовила на шовку.

уночі вертався я у шкляне замчище, натискав металевого гудзика і вся будівля ставала нараз у яскравих вогнях ніби далекозорий маяк морського побережжя. І поволі йшов я під гору широчезними сходами, самотно і беззвучно, як у чародійній казці.

Але одного дня появилася на стіні біля входових дверей маленька карточка, записана японськими знаками, що заповідала спільний чай у великій салі. Великий, низький стіл покрили білим обрусом, в європейську посудину поналивали жахливого чаю, роботи нашої сторожихи і понаставляли тарелі повні тісточок. Довкола стола всі мовчки посідали, ніби черці за святу вечерю. Потому встав один зпоміж них і в кількох словах представився присутнім. За ним устав другий, третій і так черга йшла довкола стола аж зайшла до мене.

Я не був підготований до такої церемонії і не зважився по японському балакати, а сказав тільки кілька слів по французьки. Все одно, мене довго і гаряче оплескували. Після такої церемонії почалася голосна балачка, що була дивним контрастом до попередньої мовчанки. Японці незвичайно балакуча нація, люблять довгі і гарячі дискусії, говорять чергою, не перебивають один одному, але балакають довго і часто. Прислухався я до їхніх розмов, але небагато розумів. Мене привчали у школі дуже складного способу порозуміння, всяких куртуазійних форм, навіть спеціальних дієслів, а звичайна японська мова зовсім інакша, простіша; те, нащо треба у кур-

туазійній розмові довгого речення, у простій гутірці вимагає одногодвох слів. Звичайно, для чужинця це ціла нова трудність.

Коли церемонна частина вечора перейшла в інтимніші гутірки, забалакали також мої сусіди. Виявилось, що жовта маска праворуч від мене, зі сильно розвиненими щоками і маленькими оченятами, що були ніби дві вузенькі шпарочки повитинані у грубому картоні, прикривала правдивого професора університету з Кіото, вченого географа і спеціаліста від Індо-Китаю. Пан професор, коли сміявся, видовжав непомірно уста і тремтів легенько на всьому тілі, але сміх оцей, хоч і трівав довго, лишався німий, зовсім так, як на обличчю кам'яної химери старого готичного храму. Зрештою сміх цей, хоч і мовчазний, став небавком самотнім виявом взаємної нашої прихильності до себе, бо з підручників вивчені французькі фрази пана професора і мої японські, незвичайно скоро вичерпались; повторяти їх більше як двічі було ніяково, а все псевдо-французьке, на що, крім цих фраз, спромігся він і псевдо-японське, що випрів мій мозок, було для нас обох зовсім незрозуміле.

Ліворуч мене сидів молодий студент економічного факультету з Токіо. Я вичував в його мові, поза звичайними чемними конвенансами, також дещо щирої прихильності до мене. Він з незвичайною впертістю в'язав до купи різні французькі слова, а повторяв їх так довго і вимовляв на всі можливі способи, що я нарешті догадувався і можливого їх змісту. Він мав великі

чорні очі. Було у погляді його щось із романтики гарячого півдня. Дивлячись на їх обох, я дивувався расовим нюансам японського народу. Пан професор зі своїми вузькими очками був без сумніву представником „аристократичного“ типу, що виводить себе з азійського континенту, може від монгол. Молодий студент ліворуч це нащадок маляйської раси, що у давню давнину збагатила певне своєю кровю народи японського архіпелагу.

Я ловив часом ще й погляди інших учасників спільного чаю. Були вони здебільша ввічливі (так мені щонайменше здавалося), але виявляли незвичайну полохливість, коли я найменшим хочби рухом виявляв охоту познайомитися ближче з їх авторами.

Японська гутірка затягалася. Кількох учасників поклонившись дискретно відійшло вже до своїх кімнат, нарешті й я виховзнувся із зачарованого кола.

З того часу були в мене вже деякі японські знайомства. Коли ранком сховався я сходами вниз на снідання, стиснуло мені руку одно-друге кімоно або зашепотіли незрозумілу фразу чиїсь викривлені уста. Але найчастіше, з такими ранішніми пташками, я обмінювався тільки мовчазною усмішкою і ми вищірювали до себе взаємно зуби як кам'яні божки із часів індійського ренесансу. Часом приступав до мене сміливіший і продеклямував добре вивчену французьку фразу. Я слухав уважно, притакував головою і мовчки прощався.

Зрідка і я зважувався на японську контратаку.

— О гайю!*) — кричав я назустріч молодому товаришеві, що з доброзичливою усмішкою (і душею на рамени) підходив до мене.

— О гайю... — повторяв я вже тихше, коли бачив і чув, як заходиться він щирим реготом.

Ці дивні відносини тривали аж до інтимного вечору молодих. Вже кілька днів раніше інтригували мене таємні наради деяких молодих японців, що відбувалися завжди у моїй присутності. Зайду я бувало до великої салі або до бібліотеки, а вже кількох молодих японців відскакує від столика, шепоче щось півголосом поміж собою і чомно виблискує очима у мій бік. — Що з цього вийде? — думав я трохи збентежений. А вийшло щось зовсім нетривожне

Одного вечора постукав до мене мій молодий сусід зі спільного чаю. Він простягав до мене руку і світив чорними очима:

— Ви захочете випити чай разом з нами, правда? — він замнявся.

О так, саме цього було мені треба. Веселої, нічим і ніким невязаної гутірки у гуртку наймолодших. Скільки готових запитів мав я вже для них. Мені хотілось усе знати, заглянути нарешті в їхні душі, зміркувати, змірити таємне їхньої вдачі, що не давало мені спокою, нерозгадане замінити прозорими фактами нашого психічного

*) Це найзвичайніший японський привіт, але можна його вживати тільки ранком.

життя. А потому поховати їх у підготовані мізкові шухлядки ніби у листковий катальог великої бібліотеки.

В окремому бічному кабінеті, що весь потопав у яркому електричному світлі, приймали мене молоді. Сторожиха поналивала чаю у склянки, а один японець довго та уважно наставляв фонограф на столику. Він же був цією необхідною резервою, що грати й балакатиме, коли замовкнуть люди. Потому почали сходитися змовники. Один по одному впадали у кабінет, мов таємні метеори з далеких космічних просторів. Вони простягали мені руку, широко, цілим тілом всміхалися і крилися у закутках, ніби живі тіни великої магічної ліхтарні.

Тільки Сокічі, так звався вже знайомий мені японець, намагався повязати все у гармонійний вінок орієнтальних квіток. Він представляв мені присутніх. Оцей довгий, високий це медик пан Мізуно, тамтой з таємничою усмішкою на сильно „аристократичній“ фізіономії це філософ, що поцікавився Берґсоном і мабуть ведений інтуїцією, приїхав до Франції; йому на прізвище Гіракі. Ще інший чепурненький, з усмішкою джентельмена це архітект Майкава. Там у куточку сидить блудуватий хемік Кімура, а біля нього сміється дрібненькими як мак очками пан Іто, вже дещо лисавий професор „котогакко“, себто вищого ліцею для хлопців.

Розмова не вязалася. Кілька пар цікавих очей ставило мені різні запити, але настроєжені вуха не розуміли моїх відповідей. Коли мовчання

трівало надто довго, фонограф грав нам солодкаве танго. Маленький Іто і високий Мізуно бралися тоді під руки і виводили гротесковий танок, що завжди давав притоку до загального реготу.

Потому всі почали чергою співати. Аранжервечору, Сокічі, почав любовних пісень славної Гінзи, модерного бульвару Токіо; блідуватий Кімура заводив навзаводи з дужими морськими вітрами, що женуть рибалок по бурхливому морі; Мізуно затягнув співанок колірових гейш, вечірньої Йошівари. Він перехилив назад голову, жмури́в очі і довго тягнув мелодію крізь горло і ніс, аж ставало млісно. Так співає вся Азія, починаючи від арабів, а навіть, деколи, наших південних славян.

— Ходім у місто! — крикнув хтось, ніби ненароком. Всі очі повернулися тоді на мене. Довго не думаючи, я запропонував „Обержу Вікінгів“ і вибрав погано. Ми знайшлися за малим столом в атмосфері Монпарнасу, скандинавських закусок, цигарок і пекольного тамору. Тільки один Майкава зважився допити до дна грязький коктейль, що я казав подати. Він став героєм дня.

З висоти стільців поза баром зорили в наш бік біляві дівчата з приблідлими обличчями, а одинока твереза істота у барі, сивий кіт, дивився на нас вибачливим оком знавця орієнтальних бібельотів, примістившись витідно на різбленій, дубовій полиці, поміж двома кухлями пива величезних розмірів.

Сміялися несамовито чийсь жіночі уста у невидній для наших очей сепаратній кімнаті. Там

мішались людські раси в судорогах цілунків і потоках шампана.

— Ке-ке-лет! Ке-ке-лет! — кричав на весь рот продавець арахідів, мадярський жид у білому піджаку. Всі ми кинулися на горішки, як на святу манну з неба. Потому жували їх довго, всміхаючись кінчиками вий. Це звільняло від зайвої розмови.

Ц І Л У Н О К.

Перша зайшла до нашого Японського Дому Фльоренція.

Коли йшла крізь парк Монсурі, він потапав уже в осінніх листочках. Це-ж були перші дні грудня. Червоними і жовтими струмками спливали вони із зелених узбіч парку і різнокольоровим намистом оперізували срібне плесо озера. Сміливіші падали навіть на мовчазне дзеркало води і тоді плавали малесенькими корабельчиками по скляному озері, горді і безпритульні серед прозорих просторів світа — як життя. Інші падали з висока на землю, поволі та ліниво повертаючи то один то другий бік до світла, якби хотіли казати: — Ось мить, одна чудова мить нашого існування, нехай тріває якнайдовше!

Один такий листочок упав на руку Фльоренції і вона принесла його в Японський Дім. Коли сіла за столик у великій салі, повертала ним зручно, як маленьким віяльцем.

— Гарною мусить бути ця саля вечором, при світлі, — сказала вона.

Я представив їй Сокічія. Він уклонився їй цілим тілом як це роблять молоді хлопці, коли

ввели їх у вітальню поміж гості. Потім прийшла мовчанка. Фльоренція повертала своєю малю, живою віялкою і всміхалася дискретно кінчиками вуст. Це збентежило Сокічія, але він опанував себе і показуючи очами зів'ялий листочок почав:

— Осінь уже... — Помовчав хвилинку і продовжав: — Знаєте, у нас в Японії тепер також осінь... Це найкраща пора року. Дощів майже нема, завжди сонце. Всі без винятку йдуть тоді поза місто в поле.

Він помовчав знову, якби вагався.

— Тепер у нас у полях співає мозу. Це така пташка. Вона чудово співає. Всі йдуть поза місто слухати мозу — повторив він.

— Сказав би хто, що ви поет, а ви тільки японець — сказала Фльоренція.

— Оо! — здивувався Сокічі.

— Невже-ж на правду поет? — повернулася вона тепер до мене.

— Пан Сокічі студіює політичну економію — пояснив я.

— О-о! — здивувалася в свою чергу Фльоренція.

— А ви хотіли би бачити Японію? — допитував він.

— Так — сказала коротко, але з притиском.

— Побачите! — впевняв Сокічі.

— З вами? — хитро посміхнулася Фльоренція.

Це збентежило японця і він замовк. Він уперше в своєму житті розмовляв зі справжньою європейською жінкою і відкривав її, слово за словом,

і погляд за поглядом, як давні моряки далекий, невідомий континент.

Але вже Фльоренція засміялася весело.

— А що в вас цікавого в Японії? Захвалюйте, може поїду.

— У нас є все так як тут в Європі — сказав гордовито японець.

— А кохання? Мені казали, що в Японії не кохають.

— Кохання є скрізь на світі — щиро сміявся Сокічі.

Хто була Фльоренція?

Я бачив раз на малярській виставці Курбе маленьку, русяву, майже руду головку, з великими синюватими очима і сильно зазначеними щочками, що була якби портретом Фльоренції. У каталозі цей малюнок названий був: „Ірляндка“.

Але Фльоренція була англійкою. Її батько належав до тієї касті людей, що живучи виключно з ренти і втративши постійне місце осідку, залишає своїм дітям безмежну свободу, що з konieczности мусить перемінитися у сваволлю. Матері вона не мала.

Незвичайно бистра і цікава змалку, вже обїхала, разом із своїм батьком, половину світа. Не було для неї тайни ні в Америці, ні в Африці, знала Індії і неодну зиму провела у маленькій, рожевій палаті над берегом неаполітанського проливу і вдивляючися в дим Везувія, снувала найбільш екстравагантні мрії про своє майбутнє, як дитина, що все бачила і нічого не знає.

Потому прийшов Париж. Це було місто ство-

рене для неї. Її розбуджена інтелігенція найшла тут усе, чого було їй треба, людей, що вміли балакати і муштин, що знали мовчати. Тут уперше, після Лондону і Нью-Йорку, найшла дискретних сусід і вибачливих любків. Світ у Парижі здався Фльоренції одночасно ширший і менше трагічний, як цій необачній дитині з казки, що крадькома вибралась утікати поза поріг рідного дому і тут, нечаяно, найшла теплу руку досвідного провідника. Кожна річ у Парижі, кожна найменша подія життя, була чомусь важливішою для неї, як денебудь у другому місті на світі, бо завжди служила дотепно придуманим тлом для її забаганок. Французька столиця була дуже складною шахівницею, що вимагала знаменитого грача-стратега, але давала втаємниченим насолоду правдивого мистецтва.

Чи думала вона коли про вінчання?

Таке питання про неї було справжнім абсурдом. До якого рогатого дитька треба було вінчатися дівчині, що дорожила і мала нічим необмежену свободу, багатоцифернеkonto в банку, любків скільки забажала і власне авто останнього типу? Правда, ми у далеких, провінціальних закутинах, думаємо ще часом інакше, мріємо про інше життя, активне, жертвенне, може і героїське...

Яке щастя може дати вічна сваволя?, питаємо здивовані. Але про щастя не думала Фльоренція. Вона була вдоволена своїм існуванням і більше не бажала.

Такою була перша європейська жінка, яку пізнав Сокічі.

— Як подобалась вам Фльоренція — питав я його, коли вже відійшла. Але Сокічі виглядав ніби сваток з відсталого села, що в перше у житті почує у радіо голоси далекого світа і тепер стоїть збентежений, наче вріс у землю, не знаючи звідки всі ці невідомі звуки беруться. Нарешті спромігся він на відповідь:

— Мені подобається у ваших жінок, що вони такі самостійні.

— Так, це в першу чергу — роздумував я — вам надокучила покора, жертвенність ваших жінок, вам хочеться сильнішої страви, емоцій, жінок, що одним словом, одним поглядом вміють приковувати до себе на місяці, літа. Ви, ніби ці нетлі гарячих вечорів хочете летіти до вогню, щоб згоріти. Як ми...

Я глянув на Сокічія. Він сидів мовчазний, упяливши очі в мене, два жевріючі вуглики серед неживої маски обличчя.

Вечоріло, коли Сокічі почав засипувати мене градом питань: хто вона?, звідки?, де ходить?

Двох японців перешіптувалося в одному куточку салі. Сторож ходив навшпиньки поміж столики і збирав недокурки папіросів. Різкий голос Сокічія вражав у цій атмосфері як недискретність.

Але вже небавком мій японець почав і без мене чудово орієнтуватися у лабіринті Парижа. Він заходив на курси у Колеж де Франс, не пропустив ніодного галянтного, паризького вер-

нісажу, вкручувався на „генеральні“ у театри і став постійним гостем деяких елегантних ресторанів у дільниці Трокадеро, де мешкала Фльоренція.

В Японському Домі поводився, як чужий. Скоро біг коридорами, байдужий до своїх знайомих і звичайно посвистував якусь модну муринську арію.

Одного ранку свіжої провесни таки приступив до мене:

— Хочете, підемо до Льоншан на перегони? Я радо згодився.

У пейзажі поміж попелястими циліндрами, моноклями і серед запаху коней і шкіри, стрінули ми Фльоренцію. Це були перші весняні перегони і Льоншан аж рябів від ясних колірів жіночих одягів і модних у цьому сезоні мальованих японських парасольок.

— Ви тут? — привитав я її. — Якже це — здивувалася Фльоренція, — таж Сокічі заповідав що прийдете разом?

— Я забув вам сказати — виправдувався зовсім незбентежений Сокічі, а потім оплескував усі улюблені коні Фльоренції.

Таким способом пізнав він її життя серед паризького товариства. Він шукав її всюди там, де найбільше нудьгувала. Це виправдувало його присутність, часом навіть робило її бажаною. Але Фльоренція вела ще друге життя, наскрізь примхливе і очайдушне.

Тямлю, одного дня, сидів я зі Сокічім у каварні. Було це місце, де можна було легко стрі-

нути її або когось із її знайомих. Фльоренція ве-ла „кочівниче“ життя, ходила з каварні у каварню завсіди в товаристві людей свого отруження. Одинцем рідко „кочувала“.

Ми сиділи цього вечора вже доволі довго у цій каварні, вичерпали всі теми розмови і тепер потомлені, прислухувалися неуважно безупинному гомонові, що звичайно анонімний, змінювався випадково у коротке привітання знайомого або банальну фразу, кинену в наш бік, зрештою без змісту і значіння.

Було вже пізно. Продавці рисунків обійшли майже всі столики, обсажені випадковими американцями, а лисий драматург кинув уже певне з десяток разів стереотипне: „Маю дуже добрі голоси преси. Це дивує мене...“ (Не тямлю його прізвища, це був здається латиш). Артист Палісадів поховав уже поза пазуху своїх білих щурів, а руда донька Красіна шукала, як звичайно, когось чи чогось поміж столиками. Ставало нудно і я запропонував Сокічієму піти до дому. Він устав по-волі, отягаючись. Надія побачити Фльоренцію не покидала його.

Нараз зауважили ми посеред каварні нове, незнайоме нам явище. Ціле прибране у сірий, за-плямлений тренчкот воно наближалося, плило у воздуху, як правдивий опир. Уся голова була у бандажах, а тренчкот вимнятий немилосерно. Ноги босі як у наших предків з епохи камяних печер, правда, делікатніші. З'ява наближа-лася до нас, ставало ніяково.

— Фльоренція... — шепнув нараз Сокічі, здається ведений інтуїцією закоханого.

— Сокічі... — промовив якийсь невиразний жіночий шепіт.

— Що з вами? — видушив я.

— Пізніше... — благав здушений шепіт.

За хвилинку сиділи ми вже всі трое в авті.

— Що з вами? — питали ми по дорозі.

— Я розбила авто — простогнала Фльоренція.

— Божевілля! — викрикував невгамований Сокічі.

— Добре сталося — шептала Фльоренція — дістану нове.

— Що! — зжахнувся він.

Зпоза бандажів добулося щось ніби квіління кітки. Це був її сміх.

— Болить... — скаржилася знову.

— Що робити?... — репетував Сокічі.

Ми майже винесли її з авта і занесли до її мешкання. Тут служниця прийняла нас багатозначним: — Знову!

Ми поклали її на отомані, Сокічі варив чай, а я поправляв її бандажі.

— Фльора, — казав я їй, ви повинні бути обережніші, всі ці екстраваганції можуть коштувати вас життя.

— Це вийшло так несподівано — казала Фльоренція — я мусіла їхати на невідкладний обід. Була п'яна! Боже, яка я була п'яна!

— Заспокойтеся — молився до неї Сокічі.

Він був перший раз в її мешканні і поведився, наче в церкві.

— І самі вели авто? — я хотів бути суворим.

— А хтож другий?

Я, здається, бачив її невинну усмішку під зволями бандажів.

— Ви знаєте — продовжала за хвилину — наш улюблений коктейль ударить часом несподівано до голови. І завжди, коли найменше цього сподівся. Таке сталося... Я вїхала на дерево і втратила пам'ять.

— Оо... — голосив Сокічі. Його очі незвичайно поширилися і він сидів німий, з розкритими устами, як воскова лялька з музею Гревен.

— Пробудилася на якійсь клініці. Забула всі можливі адреси. І мою власну, розуміється. Пам'ятала тільки каварню. І туди мене відвезли.

— Оо... — Воскова лялька ожила на мить.

Фльоренція була надто вже втомлена. Її руки ліниво доторкалися бандажів, голова падала з боку на бік, обезсилена.

— Будете спати — вирішив я.

Ми вийшли навшпиньки, залишаючи їй гарячий чай, порошки на голову і мрії про нове авто.

*

— Сокічі!, Фльоренція при телефоні. — Я простягав до нього одну слухавку апарату. Він ухопив її поквалпно.

— Добридень, — телефонувала Фльоренція. Хотіла вам сказати, що вже здорова. Так, зов-

сім здорова. Чи є знак? Тільки маленька рисочка на чолі, треба дуже близько нахилитися, щоби побачити. Подивитесь? Добре. Можна і поцілувати. Але до речі. Сьогодні в мене гості. Ніби з рації мого видужіння. Буде Марва. Знаєте, ця песимістка. Д-р Лепік..., не тямите? Той, що так багато балакає. Гі. Ще дехто. Ну і звичайно устриці. Знаю, що любите португальські. Прийдете? Сокічівму скажіть, що хочу сьогодні бути дуже гарною, щоби йому подобатися. Має мені сказати, як треба розуміти японський театр. Ну, до побачення. Прохаю не спізнитися.

Цього дня Сокічі ціліський час нудьгував. Блукав бездільно коридорами, перевертав неважно сторінки ілюстрованих японських журналів або сторчав на драбині в бібліотеці і доставав з найвищих полиць тяжкі, грубезні томи, щоби непроглянувши, покинути на кріслі у великій салі.

Під вечір почав крадькома зорити на мене. Я нарочно заліз з тяжким старояпонським текстом, у затишний куток салі і вдавав велику пильність. Коли підвів голову, бачив очі його як чуйно ширяли надомною, наче два сполохані птахи. Коли почало смеркати побіг у свою кімнату, вернувся із неї причепурений і свіжий і нетерпеливо вигукував: „Ідемо? йдемо?“

Фльоренція мешкала в одній з бокових улочок площі Трокадеро. Вуличка була затишна, виложена дрібним бруком, тільки вряди-годи котилося нею авто, зтори униз, у напрямі шумної площі і вогкого віддиху ріки.

У Фльоренції було вже декілька осіб. Вони валялися ліниво на меблях, або лазили з кута в кут, гуділи і бреніли, як рій несупокійних хрущів, замкнений у текстурному пуделку.

Я знав ці вечорі у Фльоренції. Не обов'язувала на них ніяка етикета, а починалися вони завжди масовою консумцією устриць. І тепер відчувалося у воздуху їх запах, що нагадував морське побережжя.

— Добре, що прийшли — простягла нам назустріч свої білі руки Фльоренція — не стало б уже устриць. — Але для вас сховала дещо португальських, а для Сокіція маю по японськи обсмажену лянгусту.

Виніжніла від довгого просиджування дома. Шкіра її шиї і рук стала прозорою і такою делікатною, що боязко було її доторкнутися, щоби часом не змазати її м'якого коліру. Мала на собі легесеньку блідосиню суконку, що лишала незакритими шию, рамена і руки, а всю решту покривала тільки незначно, підкреслюючи круглість і м'яккість ліній і гартовану спортами і мандрівками зрілість форм.

Узяла нас за руки і потягнула до другої кімнати. Ми зразу пірнули в атмосферу лянгуст, білого анжу, вибагливих пахощів і нев'язаної розмови. Марва сиділа проти мене струнка, нерухома, вся обліплена сукнею з селединої тафти, з сильно підмальованими, чорними очима. Виглядала як дещо казкова, морська тварина, що виринула на часок з води, щоби дивувати, може і спокушувати, муштин.

Дзвінок привів ще декілька осіб. Д-р Лепік укотився, дещо притяжкуватий і засапаний, і почав довго цілувати Фльоренцію по руках. Мала чорнява Мімі, мов жива іскра, стрибала від очей до очей, запалюючи у них зацікавлення, пристрасть і нудьгу.

— Мімі, де ви дівалися вчора вечером, я шукала вас? — питала Фльоренція і наперед знала, що не дізнається правди.

Коли віднесли печене, Фльоренція казала наливати шампана. Це розв'язало язика і жести. Німа досі Марва сміялася тепер нервово і вкидала у розкритий рот д-ра Лепіка вишні мачані в шампані. Фльоренція подавала свою чарку Гі і вони прилипли до неї устами обоє і пили довго, заглядаючи собі в очі, чуйні й обережні у цій забаві, як вибагливої дресури звірята, що їм на імя цивілізовані люди.

Сокічі робив якісь кумедні рухи руками і сміявся неприродно. Він невпинно балакав, але, що саме, годі було розібрати. Шампан перемішав, у його роті, все японське з французьким у незрозуміле сичання, свист і якийсь регіт, що нагадувало мову дикого пралісу. Фльоренція і Гі сиділи проти нього і він, здається, слідкував за кожним їх рухом.

— Як близько їх уста — сказав я до нього — ділить їх тільки ширина одної шампанської чарки, проте якже це далеко і небезпечно у дійсності. Навряд, чи Гі, колинебудь, зважиться проскочити цю маленьку перешкоду.

Я свідомо брехав. Молодий і гарний Гі був.

саме фаворитом Фльоренції. Не було у цьому, зрештою, ніякої тайни. Їх можна було скрізь бачити разом. Чи знав про це Сокічі, чи догадався? Чи навчився розуміти мову чужого світа?

Коли заграло традиційне „фоно“ Фльоренції, почався танок. Гі взяв Марву. Обое однакового росту творили дуже гармонійну пару. Танцювали спокійно і рівно, чуйні на ритміку і свідомі мистецької лінії своїх тіл. Ліниво затагнув у танок малу Мімі д-р Лепік. Вона була якби малою добудовою до його великого тіла. Він заодно тупцяв на одному місці і робив широкі жести руками, вона сміялася. Це були дилетанти.

Сокічі танцював із Фльоренцією. Вона держала ще завжди в одній руці напів порожню чарку шампанського, друга рука звисала бездушно, здовж тіла.

— Сокічі, мусите вважати на мене... Я дуже тяжка і втомлена. Ведіть мене. Так... — казала йому.

Він обняв її обома руками за стан і добував зі себе всіх сил, щоби порушатися наперед. Він був відвернений від мене і я не бачив його обличчя.

Коли підвелоя ще кілька пар до танцю, стало тісно і я вийшов до другої кімнати. Тут було простірніше і затишніше. Коло отомани горіла на столику лампа з червоним абажуром. Мені нагадався вечір автомобільного випадку Фльоренції. Саме тут ми поклали її на отоману. Мені звиялося схвильоване обличчя Сокічія як похилився над нею, вираз його очей.

Чи справді кохав він її? Мені стала ясна вся гротесковість такого почування.

— Мушу поважно побалакати з ним — сказав я майже голосно. Аж тоді спостеріг я, що не був сам у кімнаті. В одному кутку цілувалася якась, ближче мені незнана, пара. Моя присутність, здається, не бентежила їх.

— Цим, хоч не заважаю — подумав я. І став я чогось неспокійний. Перед очами станув мені знову Сокічі як обіймає обома руками ліниву, але ще у своїй апатії агресивну Фльоренцію. — Ця ситуація нестерпна для нього — роздумував я — він-же зовсім не знає наших жінок. Я починав хвилюватися. Невідома парочка ще завжди цілувалася у куточку.

Нараз, не знаю добре, як це сталося, ясно стала передомною свідомість неминучости чогось жахливого, катастрофального. Паніка взяла мене. Я пірвався з місця і кинувся до другої кімнати. „Сокічі!“ — кричав я.

Було вже пізно. На середині кімнати, під багатобарвним жирандолом, Сокічі цілував Фльоренцію. Низького росту він майже повис удовж її перехилоного взад тіла, впляливши свої губи в її уста. Коли нарешті відірвався від неї, Фльоренція мала заплющені очі і мені здавалося, впродовж одної хвилини, що вона впаде. Це викликало загальну метушню, пари перервали танок. Я насилу здержав у дверях одного юнака, що біг уже зі склянкою води для Фльоренції.

Вирятував ситуацію д-р Лепік, що своїм різким голосом гримнув на всю хату:

— На щастя нічого не сталося!

Всі засміялися. Мімі аж сіла, так реготалася з усієї душі. Всміхався під носом Гі, як звичайно, простий і нерухомий. І Фльоренція розплющила очі і простягала одну руку до Сокічія, якби прохаючи вибачення.

— Як ви злякали мене — казали її уста.

Але Сокічі не сміявся. Він стояв непорушно, заціпивши губи. Його обличчя стало, чоґось, ще жовтіше як звичайно. Середні кінчики бров пішли кудись високо уверх а очі зменшилися до двох вузеньких, косих рисок намальованих тушом на жовтій масі обличчя.

Він нагадував деревляну різьбу патріарха Гембо, долота Кокей, що знаходиться у святині Кофукуджі, біля Нарі.

Так скінчилося залицяння Сокічія до Фльоренції.

ПОДРУГА НАШОГО БОНЗИ.

I.

— Коли хочете пізнати японську душу, студіюйте буддизм.

Той, хто проголошував таку високопарну сентецію, сидів проти мене у позиції покутуючого дєрвіша, підтягнувши ноги під себе і поклавши один палець на уста, якби для ліпшого підкреслення досконалої симетрії свого тіла. Його голова нарисована була на тлі мадон Рафаеля, що ними були виліплені всі стіни кімнати. Вся по-стать, зачесана чорними кучерями, нагадувала великого коцура, що заховав чуйний блиск своїх очей у круглі рямки рогових окулярів.

Цей образок неодмінно стає перед моїми очами, коли думаю про пана Мацуя, бонзу, як ми його в японському домі прозвали. Він студіював філософію. Увесь день сидів обложений книжками в бібліотеці, шелестів паперами, постукував олівцем по столі або позіхав на весь рот, зовсім так, як це робить кіт, коли злазить з теплої печі.

Пан Мацуї мав ще ту прикмету, що зовсім нерado вдягав європейську невігідну одєжу,

а залюбки ходив у широкому, бронзовому кімоно і в японських капцях. Вечором співав у своїй кімнаті буддійських священних пісень, що здало йому повагу серед старших, консервативних громадян нашого дому; молоді-же „поступовці“ називали його згіршливо бонзою. Це, зрештою, не дуже ображало пана Мацуя. Він завжди ходив поважний, дещо насуплений, ніби відокремлений від решти світу своєю буддійською філософією. Так мені щонайменше здавалося, коли я дивився на нього, як повагом ступає, глухий на всі залицяння і спокуси світа.

Але вечором, після чаю, коли сонце погасне на небі, а після дня, повного праці та зусиль, приходить ніч, непроглядна від містерій і бажань, пан Мацуй зміняв своє звичайне поважне обличчя. Тоді можна його здибати у товаристві кількох японців у великій салі, як з завзяттям дебатує над якимось важливими проблемами.

Раз зважився я послухати такої розмови. Небагато розібрав, але два слова повторялися заєдно в їх дебаті. Ці слова були: капуста і помідори...

— Що таке — злякався я — яке таємне значіння в ритуалах буддійської віри можуть мати ці скромні оздобы наших яринних городків?

Мій сусід зніяковів, коли почув мій запит. Невжеж, справді — ви думали?

Алеж ні, він засміявся, вони балакають тільки як плекати городину.

Ця пренаївна риска характеру буддійського філософа зацікавила мене і я був надзвичайно вдячний нагоді, що звела мене з ним ближче.

- Сталось це завдяки одній жінці.

Це звучить романтично. Але цей буцім-то романтизм набере спеціального посмаку, коли виявиться, що жінкою, що про неї йде балачка, була пані Давре, завідувача „економка“ нашого дому.

Пані Давре мусіла бути колись справжньою красунею. Ще сьогодні її очі були повні якоїсь ніжної, мелянхолійної краси. Риси обличчя були дуже регулярні. Сиве, мов у голуба, волосся по старомодному вязалося на чубку голови.

Неодин з нас, глипнувши крадькома на її прегарне обличчя, подумав про себе: „чому пані Давре залишилася старою панною?“ Про це ходили різні версії в нашому домі. Одні казали, що пані Давре була довгі роки нареченою, що справді кохала свого вибраного і, коли він нагло помер, рішила носити жалобу по нім усе життя. Інші впевняли, що вона ніколи нареченою не була, що мужеська нестійність і крутість набридли їй до того, що відреклася світа назавжди. Але, як там і було, пані Давре жила серед нас зі серпанком тайни на своєму гарному обличчі.

Займала вона дві кімнати на першому поверсі поруч других однаковісінських кімнат, призначених для нашої братії. Не потребує навіть додавати, що ніхто ніколи у цьому жіночому

санктуарії не був окрім наших послужанок. Можливе, що на столику біля вікна або на полиці стояла там якась таємна фотографія, освячена довгими роками туги, дивний символ смерти, зрозумілий тільки для неї, але ніхто про це не знав.

На грудях носила малий чорний хрестик. Я не згадував би навіть цієї подробиці, якби не своєрідні, ніякові погляди японців, що їх удалося мені переловити. Хрест на грудях жінки, якого ми, цілуючи її, не пробуємо навіть відсутити на бік, є в очах японця символом чужої віри, що авреолом незайманости окружає особу, що його носить.

Подія, на яку я натякнув вище, почалась чимось зовсім непередбаченим. Одного вечора пан Мацуй, замість зійти у велику салю і вести довгу, річеву дискусію на тему городинних благодетства, забрив поміж круті вулички міста. Як воно сталося, не знаю. Чи був це свідомий акт волі, чи тільки вислід чийогось крутійства і хитрощів? На це питання важко знайти вдоволяючу відповідь. Думаю, що досить буде записати, що цьогож вечора пан Мацуй пройшов мовчазно попри нас, ніби людина задивлена у власну тінь, і попростував до дверей. Він мав на собі європейський одяг і новісенський, м'який фільцовий капелюх.

Від хвилини, коли наш друг, покинувши безпечний острів японського дому, необачно кинувся за коліровими оманами паризького вечір-

нього світа, минуло вже декілька годин. Поволі велика саля надоліні порожніла. Розмова не складалася; ставало лячно самому у скляних мўрах і сонно від рішучого наступу ночі. Біля півночі всі світла погасли і ми спали спокійно, забувши не тільки необачного пана Мацуя, але взагалі весь світ зі всіма його житейськими проявами.

Але пан Мацуй не був мертвим предметом, скажім каменем, що йому людська воля може назначити стале місце осідку. Викинений поза межу японського дому він жив своїм власним, нічим невгамованим життям. Наперед жив він серед своїх друзів при бульварі св. Михайла в одній кнайпі, де майже виключно продають алькоголь у ріжних колірових його перемінах. Потім, наслідком ще невідомих подій, почав знову жити серед веселої компанії бульвару Мон-парнас. І тут наш філософ не занедбував нагоди спорожнювати круглі чарки на високих, шту-дерно змайстрованих підставах. Він знайшовся саме серед веселих і безжурних людей, світ набрав для нього нового, привабного, небуденного змісту.

Але компанія, що серед неї він необережно знайшовся, була ріжношерста і ріжнолица. Це були люди бувалі серед паризьких бульварів, що знали вартість чарочки горілки і ціну жіночого усміху. Коли шановна компанія завела розмови про жіночі усміхи, пан Мацуй сміявся ще весело і сербав ліниво солодкавий нектар

високоногої чарки. Протверезів аж тоді, коли побачив правдивих, живих жінок серед товариства. Одна така жіночка, зі синіми як небо очима, доторкнулася навіть його чорних кучерів рукою. Зовсім так, якби доторкалася шерсти розпещеного коцура, що після смачного сну, ще не дуже преться до забави.

Тоді пан Мацуї встав і розпрощався.

Не тому, щоби жінок боявся. Були моменти у його житті, навіть часті, коли простягав руку по жінку і тоді робив з нею, що захотів, без надмірної жадоби, але і з деяким вдоволенням, трохи так, якби їв мищину добре звареного рижу. Зустрічав він іще жінок у житті, кожна на своєму місці, як фігури на шахівниці, з точно означеними ходами, з думками, вподобами і призначенням, знаючи це все заздалегідь. Він часто балакав з такими жінками тоном вибачливої вищости.

Але розмовляти з ними так свobodно як це роблять європейці, на очах усіх цілувати й обіймати ці білі жінки без сорому, це було в його очах до того непристойне, вульгарне і нецікаве, що він, хоч тяжкий і паний, волів відійти.

Ніч була тепла, насуплена хмарами, душна, насичена вогкістю. Пан Мацуї узяв таксі, казав себе везти до парку Монсурі, там чогось зліз з авта, заплатив і йшов далі пішки. Коли підійшов до Журданського бульвару, станув нерішучий. Перед ним відкривалася далека рівнина передмістя, причаєна у пухкій мряці. На небі

досвіток заповідався прозорим серпанком хмар. На його обличчя бухло чимось зимним і неприємним. Темний кістяк японського дому стояв нерухомий оподалік.

Тоді пан Мацуї зрозумів, що було пізно, а він п'яний і невиспаний, і скоро побіг до дому, як кінь, що занюхає стайню.

Дім увесь спав і йому здавалося, що стіни рухаються, сопуть і віддихають. Він заскрипів ключем у замку і здивувався; двері не були зачинені. Навшпиньках, щоби не пробудити нікого, ввійшов до кімнати, засвітив світло. Тоді побачив щось, що не снилося навіть буддійським філософам. У його ліжку спала пані Давре. Білі руки поклала на ковдру, немов до молитви, груди прибрані у мережану сорочку, підносилися рівно, нерухома голова виглядала як намальована на подушці. Пан Мацуї чув, як піт виступає йому на чоло, в ухах шуміло, ноги під ним тремтіли і відмовляли йому послуху. Втікати було вже пізно. Саме голова на подушці ворухнулася чогось, без зрозумілої причини, і пан Мацуї побачив нараз два вогники очей, що наперед ледве помітні під тягарем вій, поширилися відразу до неімовірної величини і бухнули правдивим полум'ям жаху.

Був момент, коротка хвилина, але до того жахлива і небезпечна, що всякі слова, рухи були виключені. Наїжений японський коцур повис в оборонній позиції понад беззахисним тілом пані Давре. Все жахливе і непередбачене такого

моменту було в їх погляді, ніби надмірно великий вольтаж електричної струї, нанизаний на делікатний мідяний дротик. Вибух наступив ментально. Пані Давре крикнула пронизливим, високим сопраном, закліпала очима і втратила пам'ять. Мідяний дротик прорвався, а японський коцур скочив у розкриті двері.

Тут стрінув він мене. Я мешкав у найближчому сусідстві пані Давре і її крик виполошив мене з ліжка. Наш бонза виглядав дивоглядно. Розчіхрана чуприна, ніби грива у короля звірів, кучерявилася навколо широко розкритого рота, а понад ним видко було двоє заляканих, ще мряковинням алькоголю замазаних, очей.

— Здається через помилку зайшов у кімнату пані Давре. Вона злякалася.. Треба води, мерщій! — він упялив пазурі у мене.

Навшпиньках і ховаючись один за спину другого, ми підходили до розкритих дверей пані Давре, звідки протікала на коридор блідувата струя жовтого світла. Ми минули нарешті поріг і найшлись у мініатурному передпокою, звідки до ясно освіченої кімнати було ще зо два кроки. На столі рисувалася нерухома тінь пані Давре. Серце стануло нам тоді у грудях і ми повисли, дещо пригорблені, понад землею, ніби два свідомі небезпеки звірі.

Але хвилини летіли одна за одною, а тінь на стіні лишалась нерухомою. Серце забилося нарешті у грудях, наперед тяжко, боляче, якби хотіло їх розвалити, а потому почало калатати

скоро і пильно, майже голосно. Позиція була програна, треба було піддатися.

Перший ворухнувся бонза. Запрудів підшвами, мало не впав на землю. Я підтримав його і ми вийшли до світла. Тоді ми побачили паню Давре. Вона стояла по середині кімнати у білій, до землі сорочці і обома руками закривала собі лице. Тривало це зрештою такий короткий часочок, що сьогодні я вже й не зовсім певен, чи справді бачили ми паню Давре чи ні. З перспективи часу деякі факти видаються просто вигадкою, навіть для того, хто їх бачив. Одно певне пам'ятаю, це пронизливий крик пані Давре:

— Спасайтеся! Спасайтеся! і її простягнені угору руки. Цих слів, зрештою, не треба було нам повторяти. Ми моментально шурхнули на коридор, як миші, і там відчекали тільки, коли пані Давре зачинить на ключ двері. Тоді ми церемонно, без зайвого словечка, попрощалися і лежали у своїх ліжках скоріш, ніж це можна було би сподіватися. Велика типса скляного японського будинку замкнулася понад нами як тяжке віко скрині. У вікнах сірів нетерпеливий ранок.

Коли думаю сьогодні про цей маленький інцидент, знизую раменами. Мав він свій окремий посмак пікантерії на тлі нашого дому, сповненого гамірливим гомоном невгаваючого поєдинку двох окремих світів, японського і європейського. Згадую його тільки тому, бо від нього рахувати треба деяку зміну у звичках і буденних заняттях пана Мацуя. Нема в цьому, зрештою, нічого

дивного, бо неодно вже почалося на світі від припадкової візити у жіночому будуарі.

На другий день відгомін нічних подій проникав скоро у розмови й усміхи мешканців нашого дому. Від недискретних коментарів і голосного реготу ніяковів бідний пан Мацуї. Він уникав довших розмов і розхристаний і невиспаний бігав з великої салі у бібліотеку і назад, аж доки не задрімав, розпершися у фотелі, саме в моменті, коли мав починати партію „Го“*). Поправді сталося це без його вини, бо партія попередників надто вже довго протягалася і пану Мацуї, від великої нудьги, не стало більше терпцю.

Зате пані Давре ходила поміж нами горда і мовчазна, як завжди. Тільки пополудні зникла чогось зовсім. Кажали, що замкнулася у своїй кімнаті.

За тиждень усі ми забули нічні пригоди нашого бонзи; він сам сторчав над купкою книжок у бібліотеці, а вечірком розмовляв про всяку городовину у затишному кутку великої салі. Все ніби було по давньому.

Одного дня зайшов я у його кімнату. Двері були неприперті і я не довго думаючи зайшов до середини.

Любив я цю кімнату, повну книжок, диму і запаху „скіякі“**). Вона була ніби випадковим

*) „Го“ нагадує в дечому наші варцаби.

**) Страва з дрібних шматків волового мяса, всякої городини, щедро приправлена японським сосом „шю“ і насолоджена цукром.

схрещенням різних площин культурних впливів, як ембріон, що на нього склалися дві творчі істоти. На землі валялися тут просторі японські газети; металеві скриньки з тісточок, обліплені коліровими паперцями у великі китайські знаки стояли рядком під стіною; чепурні японочки всміхалися пренаївно зі сторінок розкинутих на землі альманахів, а скромні мужеські віяла, делікатні дереворити і лякові пуделка, були представниками шляхотного мистецтва Ніппону. Але не бракувало тут й Європи. Її ренесансову велич заступали мадонни Рафаеля, що їх спеціально любив наш бонза. А на столі лежав новий фільцовий капелюх з широкою, блискучою стяжкою. Він був репрезентантом нового світа.

Але цього дня все змінилося в його кімнаті. Я й очам моїм не йняв віри. Порядок скрізь був зразковий. З приємного запаху скіякі і спомин пропав, а фільцовий капелюх полетів мабуть у темну шуфляду шафи.

Зате посеред хати, на низенькому, японському стільчику, сиділа жінка. Хто-ж сумнівається? Це була пані Давре у власній особі. Пан Мацуй сидів проти неї на землі і розкладав довкола неї якісь мальовані карточки. Вони були такі заняті собою, що не завважали навіть, коли я ввійшов. Треба було аж закашляти і стукнути ногою, щоби нараз побачити їх збентежені обличчя. Пані Давре таки добре зніяковіла; щоби її запалилися румянцем і вона для несподіванки притиснула хустинку до уст. Пан Мацуй стриб-

нув на рівні ноги і почав плести чемних небилиць у різних мовах світа. Вона теж встала і хотіла відійти. Ми тільки на силу здержали її ще хвилину.

— Пан Мацуї показувава мені японські карти до гри — виправдувалася передомною — так смішно, на кожній карточці в віршик, на одній початок, а на другій кінець строфи, і треба скласти їх разом.

— Японці мусять бути дуже поетичні — додала ще.

Бонза сміявся і не знав, що сказати. Він мняв у руках заплямлені карти.

Тоді я мав нагоду приглянутися їй ближче. Була справді ще дуже гарною. Румянець розігрів її зівялі щоки і привернув їм на мить давню свіжість. Очі були великі, як агат мінливі, кольорові, з чимось теплим, добрим у погляді. Зовсім сивеньке волосся робило цю голову дещо не-реальною, якби вичаровану з майстерно мальованого портрету, може пензля Гої.

Вона завважала, що обсервую її і ворухнулася нетерпеливо.

— Панове певне мають щось собі сказати.

— Ні, ні! — запротестували ми.

— Але я все-ж таки мушу відійти. І так забарилася..

Відійшла і зачинила тихенько двері за собою.

І я не міг довго лишатись у Мацуя. Я почував невиразно, що перервав якусь інтимну стрічу. Але чи можна було сподіватися? Зреш-

тою розмова, яку вела пані Давре з бонзою, була певно найневиннішою у світі. Отже чому це збентеження? Я не міг цього збагнути.

З того часу у звичаї нашого дому ввійшло щось нове, як свіжо записана сторінка в альбом. Цим новим була дружба пані Давре з нашим бонзою. Може це не була приязнь у звичайнім цього слова розумінні, тільки якась делікатна прихильність, потреба виміни звичайних слів і безпретенсійних думок, може однозвучність темпераментів. Не було такої нагоди, при коженденних стрічах на сходах або в салі, щоби вони не обмінялися кількома хоч словами. Балакали найчастіше про речі, що їх ми в Європі називаємо банальними: про дощ, щоденні заняття, про діточі забави або жінку сторожа. Якби не обов'язки кожного з них, здається, могли були балакати так з собою цілий день. А найцікавіше, що ніхто їх приязни не замічав. Мені не довелося почути ні разу злобної уваги, двозначного дотепу. В очах японців було це щось звичайне і самозрозуміле, що не вимагало зайвих коментарів. Прислухаючись до їхніх розмов, я переконувався, що треба було безпретенсійного життя пані Давре, щоби наблизитися до них, до їхніх думок і переживань.

За якийсь час почали вони виходити разом у місто. Сідали при вуличному столику одного з дешевих бістро*) або у літній каварні парку Монсурі; балакали або й мовчали прислухуючися

*) Ресторанчиків.

до голосів життя. Воно вміло розказати стільки японцям, чого ми навіть не помітилиб.. Згодом я став частим учасником таких проходів. Не пам'ятаю, як це вперше сталося. Я мусів стрінути їх у каварні і присістися до столика. А може випадково вийшли ми разом з дому. Зрештою, це неважне; я був самотнім свідком їх першої і другої зустрічі і тому став ніби складовою частиною їх знайомства. Просто випадок зв'язав мене з ними. Дійшло до того, що коли мали вийти, то шукали мене по всьому домі. Досі не знаю, навіщо я був їм потрібний. Може як перекладач, хоч моє знайомство японської мови було невелике. Зрештою, вони порозумівалися руками краще, як словами. А коли зрозуміли таємну мову жестів і виразу обличчя то сміялися як діти. Я сміявся з ними, хоч не завжди розумів.

Одного дня забрили ми на бульвар Інвалідів. Була вже пізня весна. Дерева радувалися свіжили листочками, сміялися до сонця, тремтіли, шепотіли за кожну гостиню вітру, якби ніколи ще зеленого листа не мали. А серед бульвару розтаборився, із яскравими колірами і гучною, крикливою забавою, звичайний, паризький ярмарок. З кожної ярмарочної буди частували нас солодощами, приваблювали танцями, спокучували музикою, порнографічними листівками. Але нам не було ані до ласощів, ані до танців цього дня, а просто хотілось дивитися і втішатися гарним днем, веселістю інших. Ми йшли

серединою бульвару, серед безжурної, веселої юрби, що тручала нас бзцеремонно, реготалася, паяпіла потом, сонцем, життям. Так зайшли ми перед першу карузелю і минули її щасливо. Друга, ненароком, задержала нас.

Людська веселість заразлива. Йдеш попри неї, всміхаться до тебе, але коли вилізе вона знечевя на дерев'яні коники, медведі, жирафи ярмарочної карузели, коли пічне божевільний герць при звуках заржавілого і страшенне верескливого музичного пуделка, коли вбере таку яскраву шапку блазня на голову і стане балакати до тебе тисячу жахливими гримасами, тоді..

Не знаю як інші, але я завжди мав до цих пекольних машин і їх підприємців, дивну якусь симпатію, таку саму, як до музик італійської землі, що від Альп по Калябрю, по всіх залитих сонцем дорогах Італії, крутять такі скрипучі, музичні скриньки.

Ми дивилися хвилинку мовчки, як крутилася перед нами вся оця людська менажерія. На грубих і претяжких жінок, на зухвалих і неповоротних жовнірів, на дітей, що широко розкривали очі на ці дивогляди. Машина крутилася, рипіла, ревіла, реготалася.

І нам стало заздро за цей безжурний регіт. Чи треба дивуватися? Є така веселість на світі, що у неї поринаєш як у глибокий сон. А потому будишся з неї спокійний, відпочатий, відсвіжений.

Здається, бонза перший виліз на розгойдану дошку. Ми пішли за ним, ще дещо несміливі, непевні. Пані Давре, вся червона від сорому, сіла на низенького білого медведя, ми оба з Мацуєм посідали на рухомі коні. Треба було бачити цього поважного японця, як він реготався, всю душу клав у свою забаву, бавив себе і всіх навколо. Діти плескали в долоні і ревіли з утіхи. Один маленький хлопчик потягнув японця за ногу, а коли його пишний капелюх впав на землю, зараз-же пішов по руках навколо карузелі.

Пані Давре тільки всміхалася. Про що думала тоді? Чи усміх її належав цій очайдушній, дещо розперезаній забаві? Чи може веселість наша була для неї тільки претекстом для відтворення в уяві якогось невідомого нам минулого, що з ним ніколи не могла цілком розпрощатися? А може бажала тільки відпочити?

Коли вечірнім холодком вертались ми додому, мовчанка гостювала поміж нами. Але не було у нашому мовчанні ані нудьги, ані втоми, скоріше вдячність.

День відїзду пана Мацуя до Японії наближався. На коридорі біля його кімнати появилися величезні скрині вщерть виповнені книжками. Кожного дня наш бонза докладав там щось нового, перекладав книжки і накривав їх газетами. Японець, коли вертається з Європи до рідного краю, забирає з собою кожну дрібницю, програмки театрів, готелеві рахунки, трамвайні квитки і випадкові часописи. Все те, нащо-

не звертаємо навіть уваги є для нього предметом релігійного майже культу. Але чи не те саме робили би ми в Японії?

Сам пан Мацуй часто конферував з представниками корабельних агенств, відвідував виставки музеї, театри, знайомих, повними грудьми втягував у себе паризький воздух, як кожний смертельник, що прожив у столиці Франції хоч декілька місяців і з нею прощається.

Пані Давре дістала, з цих дбайливо відратованих хвилин, також свою пайку. Звичайно, не були це вже довгі розмови черговані мовчанками, характеристичні орієнтальною погордою для часу і поспіху. Все зводилося тепер до коротких випадів до близького бістро, що, здається, збирало найбільше споминів їхньої приязни.

Одного дня ми поїхали на довшу прогульку. Був це проєкт пані Давре, що доконче радила скористати з гарної погоди.

Ми вибрались на південь Парижа, на залізничній лінії Робензон-Лімур. Мешканці столиці, що їдуть у цьому напрямі, сідають звичайно на поїзд на стації Люксембург, що вся під землею, душить димом, вимазує сажею, засипує уста й очі обридливим вугільним пилом; вилізаеш з такого двірця чорний, як коминяр з пекарської печі. Але студентська дільниця знаходиться вже поза містом і ми сідали у вагон у нашому таки „Жантілі“.

Були останні дні червня і духота велика. Кілька стацій перед Лімур висіли ми з поїзду

і пішли просто себе у поле. Пахло скошеною травою. Ярком, поміж узгір'ями, плила мала, спокійна річка. Поза нею ховався поза гори молодий лісок. А все накривало низьке небо, що серед нього мандрував невтомно золотий бог життя.

Недалеко води, для прохолоди, посідали ми під деревом. Пані Давре розіклала перед нами припаси привезені з Парижа і ми зіли все дочиста. Бонза почав балакати про свою майбутню подорож. Памятаю, як довго розказував про одного свого приятеля, що мешкав у китайській дільниці Сінгапуру і мав йому показувати це місто. Пані Давре слухала його мовчки і збирала останки нашого полуденку.

Була вже перша година зполудня, може чверть на другу. Маю репогану звичку спати по обіді, очі мені клеїлися і я почав дрімати. Я бачив ще похилену надімною постать пані Давре і почув її слова: „Ви спить, ми трохи пройдемося“.

Коли я збудився, нікого не було біля мене. Я не знав, чи спав кілька хвилин чи годину, але моя втома зникла. Чарувала мене спокійна французька природа. Серед неба появилися круглі, пещені баранчики і скоро бігли напроти мене. В ярку дрімала нерухома річка. Галасували цикади в густій траві і накликали спеку.

Я обійшов поле, а потому пішов берегом річки. Бородатий чагарник посилав мені рої комарів, довгі трави клалися на стежечку, як рідкі волоски на лису голову. Високі папороті блідли-

на тлі товстої, брунатної землиці. Здалека побачив я перші домики села. Трохи збоку, окружений низьким тином, лежав у тополях малий цвинтар. Я почав іти здовш нього. Мене минали тяжкі кам'яні надгробники, втікали від мене малі деревляні хрести. Деякі поросли мохом, почорніли, спорохнявіли від дощу і стужі. Цілий ліс людських пам'яток, одноманітний, безпристрасний, як смерть.

Нараз почув я шелест і в саму пору станув. Не далі десяти кроків від мене клячала перед високим, кам'яним хрестом пані Давре і закривала очі хустинкою. Біля неї стояв пан Мацуї і намагався прив'язати травинкою велику китицю пільних квіток до кам'яного тіла хреста. Це йому не дуже вдавалося і він заодно випускав квіти з рук, підносив їх і вязав знову.

БІЛА ЖІНКА.

Йошіо був юнак цікавий. Він проплив два океани, Жовте і Червоне море, щоби побачити на другому кінці світа Європу, шумні столиці, джерело матеріальної сили.

Коли Йошіо вибрав Париж на місце свого постійного осідку у старому світі, то певне не тому, що хотів багато студіювати, нипати по старих і запованих бібліотеках або слухати лекцій мудрих професорів. Для нього, як і для багатьох зпоміж нас; Париж був передовсім столицею жіноцтва, містом, де перехрещуються палкі почування та свобідні вияви гарячки кохання, але... але ніяк не могло це місто, в його уяві, претендувати на центр духової культури.

Жіноцтво цікавило Йошію дуже. Він же молодий юнак, повний енергії та цікавості, а його великі чорні очі виявляли сильне бажання випити чашу життя аж до дна. Тільки, як чимало „далеко-орієнтальних” людей, він був несміливий. Європейська жінка, в теорії, це була для нього химерна істота, без усякого морального стриму, що її добувати взагалі не треба, бо вона сама паде в обійми, коли тільки зблизитися до

неї. Нераз проголошував він подібні думки і сентенціонально посміхався. Але в практиці виходило щось зовсім друге. У товаристві жінок Йошію обережно відмірював слова або насуплював брови, як аскетичний бонза. З жіночим цілунком не знав би, певне, що починати, як дитина зі склянкою цяцькою.

Йошію не мешкав в японському домі. Ми зустрічалися часто у малій гостинниці при площі Соборни, в нашого спільного друга, вченого математика, професора Сугімото. Йошію почував себе тут зовсім інакше. Він весело балакав і зводив з професором предовгі словні бої. Жінка нашого друга, пані Мічіко, розливала в тойже час зелений японський чай у маленечкі, порцелянові чарочки.

Мічіко подобалася Шошієму. Може тому, що мала старшого вже і надто вченого чоловіка. А може тільки тому, що мала делікатні риси обличчя, ніби розрисовані на шовковому папері вибагливою рукою Гарунобу. Зрештою я міг помилятися. Ніщо не виявляло почувань Йошія. Їх погляди рідко перехрещувалися, а обличчя не виявляли жадних почувань. Мічіко дріботіла навколо нас у своєму квітчастому кімоно, а Йошію розказував щось пребанального зі своїх паризьких переживань.

Часом, у такі настроєві моменти, наш господар складав уста до широкої усмішки і кидав у мій бік:

— Ну, а що Йошію?... все ще невинний? — і додавав з виразом глибокого здивування:

— І в Парижі...

Це було, зрештою, одно з наскрізь теоретичних міркувань шановного пана професора.

Але Йошіо втратив свою „невинність”. Скоїлось це якимось випадково.

Ми вибрались одного вечора удвох, на Монмартр. Було вогко та тепло. Земля пахла ранньою весною. Серед густої паризької мряки розпливалися жовті плями світла, як на тепло стонованій акварелі. Ми ішли здовж рухливого бульвару. Біля нас красувались колірами, пахли, всякі морські ласощі. Чого там не було! Серед правдивої повені білих і чорних черепашок, ліниво лежали товсті лянгусти, величезні білі тарелі вщерть виповнені були смачними устрицями, їжились круглі морські їжаки і показували аматорам м'яккі, рожеві черева, маленькі червоні краби, ніби намисто з коралів, лежали скрізь навколо, а на довгих дрючках білили жаби, обдерті зі своїх зелених одягів.

Йошіо з насолодою втягав у ніздря сильний запах морської фавни. Він же був дитиною морських берегів.

Посередині бульвару скрипіли карузелі. Довгим рядком стояли тут ярмарочні буди, обдерті, сірі та вульгарні. Одні з них обіцували невибагливим глядачам усяких див світа, у роді: малпи, з двома головами або жінки з сьоми пальцями на нозі. З інших вихилялися білі постаті куховарок, а величезні кїтли щораз то викидали, разом з клубами сірої пари, дешеві французькі бублики, гофретки й тісточка. Бульвар жив і бавився по свому.

Ми станули перед входом одного дансінгу. Була це одна із цих паризьких саль, що мали колись свої хвилини слави, коли богиня моди повернула в їх бік свій химерний погляд. Потім вони переходили на дешеву публику, на місця таємних побачень, куди йшли танцювати всякі закохані бідолахи, аж нарешті виповнялися по береги пів-і чвертьсвітком дівчат.

Ми зайшли до середини. Довгий коридор увів нас до просторої салі. Довкола неї амфітеатрально розміщені були столики для публики, а понад рухливою юрбою танцюючих, самотно повисли льожі, ніби ластів'яні гнізда. Духота була страшенна. З обох боків салі дві оркестри напереміну кидали у крутіж людських тіл хаотичну мішанину аритмічних звуків.

Ми зайняли місця в льожі і почали розглядати публику. Була це звичайна збиранина людей, без професії та постійної адреси, перетикана екзотичними фігурами чорних синів Африки і кількома молоденькими обличчями школяриків, що шукали тут своїх перших любовних пригод.

— Ви не танцюєте? — почули ми нараз дрібний, жіночий голос.

Надолині, в обіймах величезного американського негра, танцювала білявка і всміхалася до нас. Був це пишний тип жінки півночі. Делікатне біле личко оживляла пара великих, синіх очей, але те, що зразу приковувало погляд це було її ясно-попелясте волосся. Товариство чорного ще акцентувало ніжність її шкіри і ясність волосся.

Саме закінчився танець і я покликав її до

льожі. Сіла біля нас, зі звичайною свободою легкої жіночки і зразу почала розмову з моїм другом як з представником соліднішої валюти. Йошію відповідав їй неуважно. Він уже не раз находився у такій ситуації і ще ніколи не вдалось мені вивести його з рівноваги. А дівчина справді подобалася мені. Вона мала ще не знищене личко і волосся, ах яке волосся!...

— Яка прегарна білявка! — не видержав я — вже давно не довелось бачити таких пишних, попелястих кучериків!

Дівчина подякувала мені очима.

А з Йошієм сталося щось дивного. Він насто-рожив вуха, глянув на мене, а потім на дівчину, нарешті впаяв свій погляд в її очі. Не знаю, що сказали йому ці сині очі. Може пригадав він собі маленьких японських дітей, там далеко у рідному Ніппоні, як плюють згірдливі на землю на вид синіх очей, бо скоро відвернувся від дівчини. Але цей відворот не трівав довго. Несподівано Йошію підвів руку до голови дівчини і доторкнувся її волосся. Можна було сказати, що це розсудливий торговець бере у руки дорогоцінний і рідкий шовк. З сумежної льожі почувся здавлений жіночий регіт. Це збентежило Йошія. Він полишив волосся дівчини, прилип устами до чарки шампана і випив її аж до дна. Потому випив другу.

Цікаві очі гостей, як це звичайно буває, почали щораз частіше заглядати у нашу льожу. Гра, що завелась поміж Йошієм і дівчиною, була надто вже прозора. Шепотіли численні уста таємничі заклади, як на екзотичних перегонах, де

стають до старту мало відомі, хоч і расові коні. Сміялися очі всіх приявних на салі дівчат, дискретно, може і з заздрощами.

А Йошіо виглядав справді несамовито. Прилип устами до чарки і тільки його очі обережно дивилися на дівчину, ніби полохливе звірятко на смачний, але небезпечний кусок. Було ясно, що ніколи не покине безпечної схованки і не зважиться на конечний наступ.

Дівчина дивилася на нього здивована і сміялася дрібним, трохи шабльоновим сміхом. Вона, здається, інстинктивно почувала, що безцеремонні пропозиції з її боку злякалиб тільки японця, а не довелиб її до ціли. Тому всміхаючись кокетно до Йошія вона почала розмову зо мною. Впало поміж нами кілька фраз, яких нині не тямлю, такі були вони звичайні і без значіння.

Ця гра продовжалася довший час і мабуть не довелаб ні до чого, якби не несподівана поміч зі салі.

— Як там твій китаєць?, — крикнув хтось і червоні, мальовані уста всміхнулися в наш бік. Одночасно до льожі впала китиця квітів. Наша білявка піднесла її.

— Нудний такий! — сказала у відповідь цій на долині.

— Сміливо! — підбадьорували червоні уста.

Тимчасом китиця квітів опинилася у карафці з водою на нашому столику, а одна велика, біла троянда заслонила на мить маленький носик дівчини.

— Як пахне! — хвалила вона.

Тоді Йошіо підвів знову очі на неї, великі чорні очі, що горіли таємним огнем.

— Чого дивишся! — скрикнула визиваючо дівчина і вдарила його цвітом по обличчю. На руках Йошія задержались на хвилинку дві білі квітики, наче дві великі, холодні сніжинки.

— Give me! — простягнув до неї руки Йошіо. Він спалахнув, затремтів, підвівся, але зараз же збентежений упав назад на крісло. Його поцілили огненні жіночі погляди і регіт.

— Дай! — повторив людей вже по французьки і простягнув руки по квітку.

Але дівчина сховала квітку поза себе. Вона сміялася і тріюмфувала.

— Ходім... — простогнав нарешті Йошіо.

На вулиці мій друг довго і ввічливо прохав його вибачення, що не відводить мене додому. У таксі чекала вже на нього ясноволоса дівчина.

Якось за кілька днів з того часу зайшов я до проф. Сугімото. Я застав тут Йошія. Він сидів в одному куточку покою і мелянхолійно водив очима довкола себе.

— Ну, якже там ваша біла жінка? — спитав я, ніби ненароком.

Йошіо не давав мені зразу відповіді, якось дивно посміхаючись.

— Ні, не можна, не треба звикати до одної жінки, — сказав нарешті сентенціально.

Професор Сугімото мовчав. На його обличчі повисла стереотипно — ввічлива усмішка.

Пані Мічіко не розуміла французької мови. Вона вешталась поміж нами, як великий колі-

ровий мотиль. Припрошувала всіх разом і кожного з нас зокрема, до свіжих японських мочі,*) а потім, трохи збиточно, висипала з пуделка на стіл багато маленьких, різноколірових камінчиків.

Ми засіли до партії маджонґа.

*) Тісточка з рижу і рибячого товщу.

С Н І Г.

Midoto horemai takoku no hito ni
sue wa karasu no naki wakare.

Японська народня пісня.*)

I.

Співала. Її пальці доторкали, час від часу, трьох струн самісен**) а з уст добувалася ориєнтальна пісня, хвилююча і незрозуміла, як крик нічної птахи. В її пісні повторялося заєдно одно слово, що звучало мов незаспокоєна туга: ю-кі.. Вона співала про сніг.

Сиділа серед кімнати на великій, червоній подушці, вся в зеленому, квітистому кімоно, косоока, ніжнолиця і запашна, як східня казка. Про кого думало це обличчя, куди дивилися ці очі? Не вперше вже ставив я проте собі цей запит і не находив відповіді. Одно знав, зовсім певно: пані Мічіко була захоплююче гарною.

Вже здавна подобалася мені. Чи не з першого

*) Не кохай двічі чужинця, бо розпука стане тобі криком ворона.

**) Японський трьохструнний інструмент.

менту, коли ледве висіла з корабля, що привів її з Ніппону до нас, ще вся сповнена тремтінням від вражіннь нового, незнаного для неї світа, з увічливим словом на устах і усміхом порцелянової ляльки. Я стояв тоді разом з Йошієм на порозі японського дому, куди приїхала автом разом зі своїм чоловіком. Тямлю її маленьку ніжку, як на хвилину замаячила на ступені авта.

Потому неодної ночі зганяла мені сон з очей безшелеста з'ява пані Мічіко. Я простягав руки і тиснув її до себе, безпристрасну, мяку і безкросну. Ах, ті уста, що з них співав я холод мармурової статуї! Вони давали хвилювання любови, що знайома тільки злочинцям і мрійникам.

Все це були мрії. Дійсність була зовсім інша.

Я сидів прикований до крісла перед шаховою дошкою, що над нею повисла нерухомо воскова голова проф. Сугімото. Так, я робив фатальні помилки, що дивували, здається, навіть дратували, мого партнера. Але чи можна тому дивуватися? Всіми нервами я чув її присутність у кімнаті, як ходила навшпиньках, щоби нам не перешкоджати, або сиділа тихо у куточку, скриваючи від нас кожний свій рух, себе всю. Нераз думав я тоді над важливою проблемою як лишитися з нею віч на віч. І саме у час таких необережних роздумувань проф. Сугімото посував фігуру, або шахував мого короля, і я неминуче програвав партію. Тоді пані Мічіко дивувалася у свою чергу цим машинальним, вивченим здивуванням ввічливого дипломата, а я думав про цю другу партію, важли-

вішу від партії шахів — між нею і мною. Коли нарешті зможу хоч забалакати до неї без свідка? — думав я. Але проф. Сугімото був завжди з нами, чи пак з нею і при ній, зі стереотипною усмішкою на устах, що наводила думок про ці старокитайські дереворити, до подробиць викінчені карикатури таємничих бонзів і поетів.

Моє вагання мучило мене, мені треба було зважитися на якийсь рішучий крок, стратегічний плян, що прояснив би ситуацію і заспокоїв мою амбіцію і я пробурмотів одного квітневого ранку: — Я покажу пані Сугімото музей. — Правда, зайшов я несподівано і саме в моменті, коли пан професор звик бавитися довгими кольонами чисел, що заступали йому все буйне і різноманітне життя.

Але мої сподівання не сповнилися. Проф. Сугімото зняв флегматично пальто з кілочка, а пані Мічіко вбрала його у нього, як малу дитину. Коли стояла так скромна і незамітна, зі спущеними вниз очима, пан професор зволив ще ласкаво промовити по японськи:

— Якби ми не пішли, булоб зле...

Це тільки дослівний переклад професорської фрази. Японська мова не знає слів у роді „треба“, „мусиш“, вони надто грубі для жовтолицих дипломатів і те, що пан Сугімото сказав до своєї жінки і що звучало умовно і таємно, було у дійсності тільки звичайним приказом.

Цього дня не забуду до віку. Ми зайшли до Лювру. Все божеське з картин фра Анджеліка.

і дискретно-захоплююче Ботічелія стало для мене відразу нестерпне банальним. Пані Мічіко страшенне нудьгувала, а її вчений чоловік зносив по геройськи смертельну втому.

Весь тиждень пересидів я дома. Ховав голову у книжки, але наука мене не бралася. Безнастанно перед очима стояв образ пані Мічіко, нерозгадана тайна східньої жінки.

Коли я показався знову на площі Сорбони, де мешкали Сугімото, новий плян дозрів у моїй уяві. Я йшов бадьоро сходами, вистеленими килимами. Я був гордий з мого нового пляну. Він був одночасно вигідний і samozрозумілий, як невігадливий аргумент. був нескладний і догідний для подружжя Сугімото. Нарешті давав і мені деякі можливості у руки. Так міркував я йдучи поволі сходами; нарешті постукав у двері.

— Отже ви хочете вчити по французьки мою маловажну і нерозумну жінчу? — потирав руки вдоволений пан професор. — Навіть ніколи не посмів мріяти... Розуміється, починайте хоч би й зараз.

Я не виявляв цього поспіху, бо пан Сугімото завжди ще залишався у кімнаті і завважав, що краще може починати від купівлі добрих підручників. Ця орудка не вимагала присутності пані Мічіко.

— Вона нам зовсім непотрібна. У французьких книжках не розбере нічого — впевняв пан професор.

— Я не посмів перечити, хоча був й іншої

думки. На близькому бульварі зайшли ми до книгарні і набрали силу книжок. На думку японця підручників повинно було бути багацько, бо це краще впливає на зорову пам'ять учня. Він навіть почав переповідати мені якусь нову швейцарську педагогічну методу. Але я був розсіяний і цій купівлі книжок надавав тільки умовного значіння. Нарешті навантажені книжками повернули ми до дому.

Я розгортав перед нею одну книжку за другою, задержувався довше на ілюстраціях, потому казав вимовляти якесь дуже трудне французьке слово. Пані Мічіко ніяковіла. Вона складала уста до дивного звуку чужої мови. А професор сміявся. Він просто боки зривав від щирого реготу. Це збентежило її до решти і вона замовкла зовсім. Але пан професор, у свою чергу, почав вимовляти трудне французьке слово, мені довелося виправляти тепер його.

Така переміна роль руйнувала всі мої наміри. Виправляючи удесяте вимову пана професора я тратив терпець. Мені хотілося наговорити йому дурниць, післати у куток клячіти або просто наказати мовчанку. Нарешті не видержав я, досить різко встав і розпрощався.

З того часу почалися для мене правдиві муки. Наші лекції утворювалися регулярно у граматичний двобій із проф. Сугімото, причім пані Мічіко поводитися наскрізь пасивно. Це було щось у роді нової партії шахів, тільки стократ важчої і більше томлячої. Проф. Сугімото

показався незвичайно впертим і поволі думаючим учнем. Кожне граматичне правило вентилював на всі способи, аналізував його і шукав для нього аналогії у різних граматиках світу. Розуміється це не перешкоджало йому все чисто забути до нової лекції.

Пані Мічіко не думала взагалі, на всякий спосіб не про лекцію і не про мене. Вона машинально повторяла одно слово, ніби накручений автомат. Одночасно дивилася на чоловіка і шукала очима його апробати. Ситуція ставала нестерпною.

Одного дня у час такої лекції, зайшов у кімнату Йошіо. Без зайвих поклонів присівся він до столика і пильно почав слідкувати за ходом науки. Ніби непроханий інтруз або п'яте колесо воза! Цим перебрав він мірку. Я засимулював сильний біль голови і пішов до хати. У дійсності зайшов до „Д'Аркуків“ і після третьої чарки мандарена задрімав на кріслі.

Коли вернувся я додому, голова тяжіла мені. Я ляг спати, але сон уже не брався моїх очей. Усю ніч перебув я ніби у пропасниці, перевертаючися з боку на бік, весь у потах і окружений думками ніби зграєю голодних собак.

Що було мені робити? Зовсім ясно розумів я, що зайшов у сліпу вуличку, що з неї нема виходу для мене. Що доведеться вчити проф. Сугімото для дешевої приємності бути разом з нею і дихати тим-же повітрям, що й вона. Яка скромна і непропорціональна нагорода! І ще той Йо-

що — думав я у розпуці — він готов вернутись знову й слухати всіх моїх лекцій. Цьому потурати не можу! Цього вже за багато! Я повторяв собі такі і подібні фрази у безпам'ять. Свідком моїх терпінь був місяць, зимний, металевий місяць, що розтанув ненароком серед неба від ранкового світла, ніби мандруючий серед океану ледовик від теплого подиху землі. Але новий день приніс зі собою свіжу енергію і нові сподівання.

Коли на другий день станув я знову перед низенькими дверми проф. Сугімото мав я це виразне почування, що цей день буде рішачий. Ніколи ще пані Мічіко не здавалася мені більш далекою і неприступною, а ніжність і всі екзотичні тайни її існування, більш ексклюзивно забороненим табу. Проте моя терпеливість скінчилася. Крім нової, „остаточної“ вже пропозиції, так сказати ультиматум для проф. Сугімото, озброїв я себе ще у рішучу постанову не піти ні в якому разі на компроміси. „Так далі бути не може!“ додавав я собі відваги.

Чи проф. Сугімото справді зникнув? Чи ця широка зморшка, що прорізала нараз його чоло, понад двома, втікаючими на боки очима, означала вагання?

— Ваша пані — казав я до нього — робить надто малі поступи у науці. Давайте, поспробуємо з нею нової методи! Коли дозволите, зайдемо на вулицю, ставатимемо перед крамницями і так, образово, ваша дружина лекше пам'ятатиме..

— Зрештою, ви же самі казали, пане профе-

сор, що на зоровій пам'яті треба базувати науку чужої мови. Чи не так?

Розгублені на обличчю японця очі встрибнули назад у свої нормальні дірочки а до мене простягнулася широка долоня:

— Знаменита думка — промовила до мене професорська усмішка. Так, по правді, повинна виглядати правдива лекція чужої мови. Тільки — тут пан професор завагався і глянув на жінку — вибачайте, що не піду з вами. Моя жінка вам не буде заваджати?

Останнє питання звернене було до неї. Але пані Мічіко не відповідала. Машинально вдягала вже легкий плащик і брала у руки колірову японську парасольку.

II.

Все це прийшло так несподівано. що важко було повірити у надмір щастя. Біля мене йшла, дріботіла мала ніжна японочка трівожно розглядаючися довкола себе. Вона йшла зомною і пішла би скрізь, куди я її повів би. Мене просто опанювала свідомість цього.

Перед нами гомоном переливався бульвар св. Михайла. Йшли і сміялися молоді дівчата у легких, літніх суконках. Поруч них повагом ступали молоді люди; з їх очей дивилася на світ уся самопевна і очайдушна молодість. А всіх їх покривало своїм теплом добре сонце, це негаряче, веселе сонце Парижа. Це був один із цих щасливих моментів життя, що повз них проходимо не-

замічаючи нічого, як легкодушні діти, і згадуємо їх тільки пізніше, коли щезнуть у проваллі минулого.

У цю веселу юрбу замішав я боязкі кроки пані Мічіко і повів її під велику шибу гальянтерійного магазину. Неодин глумливий, може і злобний погляд задержався і покрутився на нас, коли показував я їй різні предмети за виставою і називав їх, можливо голосно, по французьки, щоби перекричати гуркіт і дзенькіт авт і трамваїв. Пані Мічіко послушно повторяла за мною трудні слова, а вряди-годи, дивилися на мене її скляні очі, що у них крім запитів, я нічого більше не встиг дошукатися.

Легка перемога йде до голови, як опій, а масовий приклад страшенне заразливий. Коли почали ми йти угору, бульваром, я поклав моїй товаришці руку на рамени, як нормальний париський „поташ“ своїй молоденькій „амі“.

Ми зайшли у Люксембурський сад. Тут було тільки дерев і квітів, що чекало своїх французьких і японських назв. Саме перекувітали останні гвоздики і першим румянцем вкривалися жоржини й айстри. Вмірала на самотних кущиках троянда, розсипаючи довкола себе запашний пух своїх білих і рожевих квітин.

У шарку пані Мічіко почувала себе свобідніше. Вона любила квіти, підходила до них близько і дивилася на них довго і побожно, як прості люди на святу ікону. Я називав їх по французьки, а вона вчила мене японських назв.

квітів. Ця забава навіть подобалася їй, бо ми небавком перемінили ролі: вона стала вчителькою, а я її учнем. Нас окружали діти цікавими або збентеженими поглядами, об нас отиралися закохані парочки, а самотні мандрівники, з газетами в руках, зорили у наш бік крізь замазані шибки окулярів.

Я навіть не стямився як забив годинник на палаті сенату і моя японочка затрівожилася.

— Може вернемось до дому — просила мене.

Ми вертались мовчки бульваром до готелю і не дивилися навіть на себе, як ті нечемні діти, що бояться гніву родичів. Бульвар гомонів, гудів, але якимось інакше як перше, якби хтось навмисне перемішав людям голоси і збиточно змінив увесь щоденний ритм вулиці.

III.

Наші лекції під голим небом повторялися тепер часто. Я заходив по паню Мічіко і вона, вже без зайвих слів, ішла зо мною. Професор лишався дома. Він, здається, вернувся весь до своїх чисел і математичних символів, бо не звертав на нас найменшої уваги. А ми йшли до парку дивитися на білих кораблів, квіти і дітей.

Тільки для форми вчив я її кількох французьких фраз. „Нащо їй чужої мови?“ думав я, мабуть з нею, бо вона мої лінощі приймала зовсім байдуже. Любила дивитися на людей, завжди скромно та дискретно і здається тішилася

тільки тим одним, що має очі. Спертий біля неї об камінну огорожу тераси я вбрав мої думки у слова. Мені конче хотілося виявити їй мої почування, але одночасно я боявся сполошити її. Зрештою, що їй казати? Слово „кохаю“ здавалося мені надто вульгарне, коли мали його слухати вуха цієї ніжної, дискретної японки. Кохаючи її я став би може в її очах слабим, нікчемним чоловіком, що не вміє панувати над своїми почуваннями. Якеж зрозуміння могла вона мати для свобідного вияву почувань, для цього щирого і радісного потверджування життя? Тому я відкладав мою сентиментальну сповідь з години на годину і з дня на день.

Одного дня побачили ми у парку Йошія. Він йшов у більшому товаристві і мав велику охоту залишити його і приступити до нас. Я пильно слідкував за кожним його рухом і не заспокоївся навіть тоді, коли Йошію зник зовсім з моїх очей. Вся насолода нашої навпів таємної зустрічі в парку пропала кудись і я проводив паню Мічіко до дому, розсіяний, визируючи небезпеки за кожним переулком.

Коли на другий день після цієї пригоди зайшли ми знову до Люксембурського саду, я мав у запасі маленьку промову, що мала нарепті виявити пані Мічіко всю палкість мого почування. Для більшої безпеки повів я її у глиб парку, у зелений куток, значений пам'ятниками гордого льва і прудкого оленя; тут заплатив я за два залізні фотелі і примістив їх у дуже незамітному місці.

Чи був я тоді красномовний? Не думаю, бо голос тремтів мені зі зворушення, коли вимовляв я безсмертні слова про кохання, жертвенність і незмінність почувань. Проте я був щирий вимовляючи їх, щирістю черця у хвилинах екстази. „Кохаяю”, по французьки, це одно з найдискретніших слів, що проходять майже беззвучно і тільки з руху уст догадуються жінки, що воно означає.

Але пані Мічіко не знала, здається, цього руху закоханих уст, бо збентежена сказала тільки:

— Вибачайте, ви за скоро говорите, я нічого не розумію.

Була, зрештою, разом зі своєю ніяковою усмішкою прегарною, коли спустила нараз очі додолу, а кінчики її вій легенько тремтіли, як заплакані. Але може був це тільки ефект світла і тіні?

Потому почала вона мене розпитувати про щось уперто, але про що саме, досі не знаю, бо думки мої іншими ходили стежками. Коли замовкла нарешті поставив я їй доволі різко такий запит:

— Вибачте, пані, чи ви кохали коли?

Пані Мічіко довго не розуміла, чи не хотіла розуміти. Але я вперто повторяв моє питання і пояснював, як умів. Нарешті широкий румянець покрив її обличчя і вона почала сміятися дрібним, образливим сміхом. Потому встала з фотеля і глянула на мене. Я навіть не догаду-

вався, що це був останній її погляд. У її погляді було це звичайне жінчине залицяння, відоме на обох півкулях світа. Оце вперше спостеріг я жінку у цій японці. Поза маскою екзотизму і дресури замаячів на мить нефальшований її профіль. Я машинально протер очі. Чи це був тільки сон?

Пані Мічіко почала віддалюватися від мене. Вона скоро дріботіла стежкою парку. Чи це була втеча? Такої розв'язки я не передбачав, зрештою вона не мала би сенсу. Я встав і збирався йти за нею, коли побачив проф. Сугімото як здалеку усміхався до мене. Це йому назустріч бігла пані Мічіко. Біля нього Йошіо, невідступний Йошіо, ввічливий і розсіяний одночасно. Ми подали собі дружно руки.

— Як сьогоднішня лекція? — питав мене професор.

— А як ваші математичні досліді?

— Прегарна погода — докинув Йошіо.

Але ось з другого боку наспівають уже худощавий Мізуно і все веселий Ямада. А там здалеку наближаються до гурту ще й другі знайомі японці. Чи весь японський дім дав собі нині *rendez-vous* у Люксембурському саді? Засідка це чи звичайний випадок?

Моє збентеження минає потроху. Залишаю паню Мічіко Йошієму, а сам починаю розмову з довгим Мізуном. Його зуби блищать до сонця небезпечно, як у кровожадного хижака.

Моя учениця тепер надзвичайно весела

і балакуча. Про лекцію „кохання“, здається, забула зовсім.

Йдемо всі до „Д'Аркурів“ — на чарку.

Епільог.

Пані Мічіко записана до **Alliance française**. Йошію ходить з нею... Старі підручники французького, разом з пуделком шахів, валяються у сірому кутку кімнати. Професор Сугімото записує білі листки паперу математичними символами. Сидить самотний.

Д Ж І М.

I.

Хто його не знає серед бувальців Монпарнасу? Регулярно раз на місяць приїздить до Парижа і тоді майже всю ніч пересиджує в одній каварні дільниці артистів, завжди у своєму сірому вбранні і такогоче коліру шматянім капелюсі на голові. У зубах гризе звичайно люльку, а перед ним росте угору піраміда тарільчиків*).

Не знаєте?

Ніколи не регочеться, а тільки дискретно посміхається своїм подовгастим англьосаським обличчям. Коли стискає вам руку, чуєте тепло його широкої, тяжкої долоні, тепло, якого не забудете. Коли встане з місця, завважите, що високого він росту, дещо штивний, як людина незвична до жінок і сальонів.

Ще не вгадали?

Проте Джіма всі знають. Належить він до краєвиду Монпарнасу, як Кікі з обличчям бузь-

*) Гість у паризькій каварні дістає до кожної чарки, що її замовляє окремий тарільчик на знак, скільки випив.

ка, або монументальний японець Тода. Він-же стовп суспільности артистів, цих бунтарів без моралі і пошанівку законів а, поправді, консерватистів до дрібниць.

Але не у мистецькій дільниці пізнав я Джіма тільки у темних коридорах „Школи Орієнтальних Мов“. Він виходив саме з курсу маляйської мови і несподівано простягнув мені руку. Ми стали друзями.

Наша дружба зводилася спочатку до спільних симпатій до Сходу. Це слово, що виписую отут великою буквою, може не кожному буде зрозуміле. Треба побувати у мурах школи при вул. Ліль ч. 2, у Парижі, щоби зрозуміти, весь майже релігійний зміст, що його набрало воно серед нас.

Джім був давнім учнем школи і його орієнталістичне надбання дійшло до мови японської, маляйської і трьох говірок Батак, острову Суматри. За моїх паризьких часів він уже тільки раз на місяць відвідував курси, два-три дні, але безнастанно працював над собою дома.

Щойно крізь цю орієнтальну девоцію Джіма дібрався я до його мистецтва. Дивний це був артист! Малював тільки водяних звірів, усяких раків, риб, гадюк і ящірок, завжди фарбами темпера, на звичайному білому або попелястому папері. Також батікував чудово якісь фантазійні сцени з морських глибин, і чарував ними принагідних жінок, що відвідували його мистецьке сховище. Двічі в рік виставляв разом із Гордою на схрещенні бульварів Распай і Монпарнас і тоді мо-

жна було його побачити на маленькому триніжному стільчику, як спокійно пахкав своєю люлькою і посміхався до прохожих.

Джім мешкав на дві години їзди поїздом на південний-захід від Парижа, вже поза Шартр, у маленькому сільці, серед дерев і узгір, що безнастанно усміхалися до неба. Видко і батько його мусів бути малярем, бо домок був ущерть виповнений великими полотнами, мальованими у манері поантілізму.

Я був частим гостем Джіма. Ми купалися звичайно у малій, заспаній річці, що розтопленим склом протікала під бальдахимом пригорблених дерев. Потому Джім рисував, а я ховався у високій траві з японським текстом. Так прожили ми неодну приємну зустріч, віч-у-віч з природою, з цим божеським її спокоєм, що так дивно контрастує з нервовістю і поспіхом наших днів.

Раз вибрались ми удвійку над береги Нормандії. На краю моря Джім почував себе найкраще. Він порпався, мов мала дитина, у товстому піску моря, серед грубих і слизьких морських трав, колючих крабів і лискучих черепашок.

Тямлю, одного вечора, сиділи ми так над водою. Ціле небо покрите було важкими хмарами, що нависли над морем непроглядними масами, ніби готова до бою могутня армія. Хвилі йшли на нас одна за одною, розкривали свої піною вкриті пащі, гомоніли невгамовним гомоном. Береги моря це трохи береги життя. Дужий морський вітер проймає нас подихом вічності. Приходи-

мо тут, ніби на край світа і глядимо у цю кузню сотень тисяч віків, нашими людськими, малими, кліпаючими очима.

Джім рисував якогось кострубатого, червоного краба. Він увесь пірнув у свою працю і не звертав на мене уваги. Зрештою, чи можливо було балакати у цьому головокружному таморі?

Він якби трошки приблід і лице йому видовжилося, але це міг бути ефект світла. На його чолі вигідно примістився лискучий чорний черв'ячок. Він намагався перелізти через травинку, що лягла впоперек його дороги, обережно доторкав її, але даремне, бо Джім знечевя рукавом проїхав крізь чоло і черв'ячок зник. Але травичка лишилася. Я присунувся до Джіма ближче. Тепер бачив: це не була травинка, але рисочка, зморшка, що лягла впоперек його чола.

Джім старівся..

Дорогий друже! Лягло поміж нами кілька років життя і яких дві тисячі кілометрів... проте ніколи без легкого зворушення не думаю про цю коротку хвилинку. Я сидів тоді проти тебе, в обличчі гамірного моря, і сказав цих кілька слів, які тільки ти один міг зрозуміти:

— Треба побачити Схід перед смертю...

З того часу ми почали готувати нашу виправу на Схід. Справа не була легка. Самотнім джерелом доходів Джіма були вистави Горди. На жаль, весь цей дохід залишався на Монпарнасі, а Джім вертався на село, правда, п'яний і вдоволений, але такий-же бідний як передше-

Наші пляхи далекої східної мандрівки залишилися досі нездійснені.

З тим не меншим запалом шукали ми Сходу у Парижі. Таємна екзотика облич і жестів, думок і слів, хвилювала нас. Коли я став мешкати в японському домі, Джім не минув ніодної нагоди, щоби не відвідати мене. Він приходив до нас між двома чарками горілки, з неодмінною усмішкою на устах. що висловлювала вагання, чемність, стриманість. Здавалося, що тільки ноги принесли його до нас, а мозок прагне чогось іншого, емоцій, пізнання або насолоди забуття, а може тільки горілки. Він був якби живим запереченням теорії про свободу людської волі, повний нерішучости, промовчування і вижидання, проте чулий на нюанси слів і вибагливість думки.

На його зустріч виходив звичайно, крім мене, проф. Іто, маленький, лисий, як пристало на вченого, викривлений пароксизмом роблених усміхів і зломаний у ввічливо покірливій позиції. На японський лад обмінював він з Джімом три поклони, наперед один довгий, а потім два короткі.

У великій скляній салі Джім почував себе погано. Скло не давало йому ані релефности тіней, ані дискреції муру, ані щирости колірив. Скло вбиває простір поширюючи його в безко-
нечність, а людей і предмети позбавляє звичайною, реального змісту.

Тому ми брали його у кімнату п. Іто, наси-

чену східними бібельотами, і тут, у прияві сотень страховинних облич, пащ і очей, що дивилися на нас з усіх кутків кімнати, вони вели свої довгі розмови. Була це правдива приємність слухати їх. Балачка крутилася невпинно навколо одного предмету, доки один добре обдуманий вибух веселости не кидав нею навперелази крізь буйний простір людської думки. Була вона ніби гірська стежечка, що довго змієм пнеться у гору і заведе нараз над береги пропасти, щоби очам збентеженого мандрівника відкрити міраж чудового краєвиду.

Коли до товариства долучався Сокічі, цей вічно ненаситний, рухливий і експанзивний Сокічі, справа ускладнювалася; виринали проєкти мандрівок у місто і треба було вибирати між тисяч і одною можливістю нічного Парижа. Часом у такі моменти важкого вагання витягав п. Іто пляшку sake*), пригрівав темнуватий нектар на машинці і гостив усіх. Джим любив такі алкогольні інтермедія, ставав говіркіший і сміявся частіше.

II.

Одного вечора, у час такої інтимної розмови в кімнаті п. Іто, виринула думка піти на вечір танків пані Футоми Міцу. Це була славна балетниця, доброї японської школи. Джим відразу відложив чарку sake і хотів бігти у місто. Японці, як звичайно тоді, коли їх земляк мав

*) Горілка з рижу.

виступати не намовляли, але й не відраджували, хоч деякі їх дискретні усміхи давали зрозуміти, що компромітації нема чого боятися.

Виступ заповіджений був на 7^{1/2} год. вечора і ми мусіли добре поспішати, щоби зайти на час. На біду ще й авта не було під рукою і ми рішили їхати „метром“. Коли вилізли зпід землі на Полях Елізейських, зовсім смеркало. Реклямні світла у кольорову мозаїку вбирали найкращу вулицю світа, а долиною, збитими рядами йшла залізна армія авт у гору, під понурий маєстат Тріумфальних Воріт.

Театр „Феміна“ битком був набитий людьми; не було ніодного вільного місця. В одній льожі сидів п. Мізуно з музичним рецензентом „Матена“ Гастоном Деляваль і вони прийняли нас до себе.

Перші танки пані Футоми дивували нас, розчарували. На сцені стояла мала кольорова лялька, вся вкрита розкішними, золотом галтованими кімоно. Наводила думок про виставові манекіни великих магазинів. Її зачіска була штудерною будовою з чорного волосся, величезних коштовних шпильок і гребенів. Вона ритмічно рухала малим віялом.

Японці танцюють раменами і руками. Наші очі звикли шукати у танку плястики, а діставали замість неї майстерно інтерпретовану казку. Пані Футома дріботіла незримими ніжками. оповідала щось малими рученятами, захоплювала вибагливістю своїх суконь. Поволі очі звикали

до нової гами колірів і жестів, японські танки нагадували нам трохи характеристичні танки модерної Європи; проте ми питали ще нерішуче: театр це чи хореографія?

Джім стояв мовчазний, спертий об стіну льожі. Я догадувався, що бачили його очі. Це була одна з мальовничих форм „нашого“ Сходу, що кликав нас знову могутнім голосом до себе. Оця маленька японочка серед сцени, чи не була це одна з інкарнацій далекої азійської тайни, що за її розвязкою шукали ми скрізь, навіть у нетрах власної душі? Ось станула вона знову перед нами у всій матеріяльній своїй красі. Ритміку рухів, коліри її кімоно, чи не знали ми вже давно з фантасмагорій неспаних ночей, із тремтіння наших сердець?

По скінченому виступі ми чекали на неї в коридорі. До нас вийшла мала японочка в європейській одежі, з коротко пристриженим волоссям. Метаморфоза була повна. Деляваль був захоплений, що віднайшов живу людину, поза всією дискрецією тяжких гаптів і зачіски.

Пані Футома сміялася до нас усіх якимсь маленьким, вивченим сміхом, що його сама вона соромилася. Вже не була дуже молода, хоч уста мала свіжі й гарні.

Виявилось, що японці замовили вечерю в японській гостинниці. Коли ми входили до малого, затишного сальону готелю „Ботан-я“, всі були зовсім вдоволені. Японська кухня, може не така різноманітна як французька і не

така вибаглива як китайська, але смачна і здорова.

Перед кожним з нас поставили лякову дощинку з усім, що треба до їжі. Були це здебільша маленькі предмети, що виглядали наче делікатно розмальовані забавки.

Очевидячки всі ми їли паличками. Пані Футома, — О Міцу як казала себе називати — найшла у своїй парі паличок маленьку записку*).

„Коли дивлюся, де кувала зазуля, там у ранньому світанку лишився тільки місяць“.

Читала спровола і перекладала по французьки, затиноючи губки, якби слова були чимось матеріяльним, що має форму і смак.

Мала цей делікатний рисунок очей, що помічається тільки в японок великої раси. Очі її часом сміялися, але усмішка ця не була ані залицянням, ані докором, ані навіть відмовою. Вони сміялися до когось чи чогось, що було поза нами, може в іншому світі, куди не сягає наших п'ять змислів.

Нам принесли гарячий sake і ми пили його з мініятурних, мілких мисочок.

Sake смакує як старий токай і має його колір (коли старе). Пють його, як у нас горілку, перед їжею, а закушують суймоно**). Є це всіляка, дрібно поріzana городина, або молоді паріст-

*) Один з багатьох прегарних звичаїв старої Японії.

***) Дослівно: речі з води.

ки бамбусу. Але головною японською закускою є сашімі.

Не знаю, чи були вже які поети або письменники, що оспівували славу японського сашімі. А воно справді варта найбільших похвал. По правді це тільки сира, неварена риба; поріzana на маленькі шматочки, з дрібною хрону і сосом „шою“, смакує знаменито.

Після суймоно японці зажадали „місоджіро“. Хоч це найзвичайніша, повсякденна страва, але саме тому, дітям країни сходячого сонця, важко з нею розставатися на чужині, і вони користають з кожної нагоди, щоби випити склянку цієї смачної горохової зупи.

Після цього почали чергуватися, на наших лякових дощинках, смажені риби, чорні клюски „соба“ і делікатні лянгусти, самі ласощі далеких східних морів, що про них навіть не снилося вульгарним їдунам хліба і мяса.

Окрема згадка належиться рижові. Їдять його одночасно з усіма стравами. Треба признати, що східні люди вмюють його варити, а воно нелегко, коли зважити часті зміни води та стуження з годинником і сантиметром у руді.. Але я не фахівець!

Нарешті чай. Це ціла церемонія... Написали про неї грубі томи і до них відсилаю цікавих читачів. Одно скажу, що чай на сході це окреме мистецтво, щось ніби гравюра або різьба. Звичайно, у нашому скромному гурті у гостинниці Ботан-я у Парижі, подали звичайнісінький ки-

тайський чай, без цукру, у малих, білих склянках. Ми пили його впродовж цілої вечери, ніби воду. А потому кожний налляв ще кілька крапель чаю до своєї мищини з рижу і випив, наче духовник Св. Причастія. Цього вимагала етикета.

Деляваль усьому страшенне дивувався. Він уперше їв на японський лад і навіть паличок не вмів удержати в руці. О Міцу сміялася, коли він розсипував риж і добре намучився, заки малий шматок сашімі заніс до уст. Вона навіть показувала йому як треба їх держати і тоді їх руки стрічалися. Деляваль був захоплений, але О Міцу доторкалася його рук так наївно, якби вони були з дерева. Проте він мав гарні руки і вмів їх укласти на столі так, щоби подобалися.

Подали нам шампана і ми почали топити у ньому думки і настрої, а добувати примхи і дотеп.

Джім не любив шампана і пив мало. Це впливало некорисно на його гумор; він мовчав багато. Зрештою і Деляваль не належав до його симпатій. Він не любив односторонності його думки, що блискучими афоризмами покривала мілке дно.

Джім був скомплікований до дивацтва, Деляваль простодушний до цинізму. Його цинізм був вислідом культури, а не вдумливості. Він находив легку відповідь на все, коли Джім порпався у питаннях світа і життя, як у музею старовини, де кожний предмет має свою безконечну історію, якої не годен вивчити від краю до краю.

Нарешті і відношення до жінки ділило їх на два окремі людські типи. Деляваль шукав у жінці вдоволення і тріумфу, коли Джім чекав від неї передовсім вражіннь, вражіннь зміслових і мистецьких.

Деляваль говорив про мистецькі танки. Він умів балакати.

— Чому ви танцюєте у тяжких кімоно? — спитав він у неї. — Чому ховаєте ваше тіло, як щось Богом і людьми заборонене? Вся краса це голе людське тіло, плястика його ліній, музика рухів. Ви певне скажете, що голе тіло дає тільки зміслові відчуття. Так щож? Чи не зміслами відкрили ми світ?

— Ні, ні! Зовсім не тому — перечила своєю ніжною головою О Міцу.

Вона не була звичайною японкою, що поза чотирма паперовими стінами свого дому, світа божого не знала. Була артисткою і подорожувала. Було щось у кінчиках її вуст, ніби маленька скептична усмішка, що буцім-то казала, як О Міцу розчарувалася щодо світа. Може найшла його занадто грубим. Бо вона створена була для ніжності, в цьому не могло бути сумніву.

Не мала вона цього безмістовного щебетання пані Мічіко, але коли мала щось сказати, раніше думала, може тому, бо опинилась ненароком серед чужих і білих людей і не хотіла подобати в їх очах на дурну гуску.

Компліменти і цинічні завваги Деляваля приймала зі спокоєм і байдужністю, що їх може

дати тільки правдиве незрозуміння. Правда, французької мови добре не знала, але її не старалася її зрозуміти. Найшлася серед нас як зловлена у засідку серна, що на неї звернені вже дула мисливських рушниць.

Небезпека могла загрожувати О Міцу хіба від алкоголю. Наші чарки раз-у-раз виповнялися по береги шумною рідиною. Вона не пила, але пив за неї удвоє Деляваль. Виглядав як людина, що навмисне опянює себе, щоби своїм нетверезим станом виправдати якісь малопристойні слова або вчинки. З його уст плив нестримний потік слів привабливих, бистроумних. Він вбирав О Міцу у слова, хоч очі його її розбирали.

Саме вийшла з ресторану остання японська пара і ми залишились сами. Сокічі ловив кожне слово Деляваля. Він подивлявся його і вчився від нього. Джім почав одну зі своїх довгих розмов з проф. Іто, але його очі невпинно слідували за кожним рухом О Міцу і Деляваля. Була поміж ними обома якась таємна гра, незрима для людського ока. Чи її предметом була О Міцу?

Шампан бовтався у чарках і Деляваль кидав — так здавалося — у порожнюву світа свої бистроумні афоризми, Джім дивився, заздрих і засідався, а японці сміялися непорочним, непричасним сміхом. Було так, як скрізь на світі, коли зійдуться люди неоднакових темпераментів; повстають тоді прірви, що їх не засиплеш

найвигадливішим добром слів і не виповниш їх шампаном найкращої марки. Є такі людські гурти, де балакати нерозумно, а мовчати небезпечно, де основи людської механіки вимагають протиставлення двох сил, виміни не слів, але вчинків або хитрощів.

Я знав Деляваля вже давно, тому зовсім не здивувався, коли побачив нараз О Міцу на його колінах. Сталося це, зрештою, несподівано і я не всилі сьогодні сказати: як саме. Бідна О Міцу не знала, що з нею діється; сміялася ще завжди, але її погляд був повний запитів. Японці посміхалися ніяково і не знали, що робити. Для них ситуація ця була зовсім нова і непередбачена. Джім сидів без руху і дивився понуро у стіл. Всі ми мовчали, тільки Деляваль балакав невгамовно далі.

— Моя гарна лялечко — казав він до О Міцу — піднеси тепер ручечку... о, так! Значить, ти це знаєш.. Дуже добре! А тепер повернись личком до мене, дістанеш цукорка.

І він дійсно упхав їй між губи круглу шоколадову помадку.

Всі мимохиті усміхнулися. — Може на тім і скінчиться — подумав я.

Але тоді знехвья рушилося тяжке тіло Джіма. Було так, якби Джім був частинкою неминучого природного катаклізму. Здавалося, що те, що станеться, не можна відвернути ані словами, ані вчинками, що ми всі, разом із О Міцу, будемо тільки безвольними свідками того, що

творитиметься не так з волі як з інерції цього великого Джімового тіла, що нараз вийшло зі своєї довгої апатії та спокою.

А Джім простягнув свої великі руки до О Міцу і сказав спокійно:

— Ходіть до мене...

Вона поволі жувала в устах свого шоколадкового цукорка і дивилася на Джіма великими, здивованими очима. А він повторяв заєдно:

— Ходіть до мене! Ходіть до мене!

Деляваль спантеличений у першій хвилині, почав тепер тиснути О Міцу до себе і кричати:

— Не йдіть, не йдіть до нього! Чи не добре вам у мене, чи не годую вас цукорками? Не йдіть до нього!

Японці реготалися. Вони мало не покотилися під стіл від голосних веселощів. Сокічі то так і справді дістав спазмів від невгамовного реготу, весь спітнів і стягнув зі себе краватку.

А тимчасом сцена, що надто вже довго, без усяких змін, протягалася, дістала несподівану розв'язку. Кольорова лялечка Деляваля простягнула ненароком рученята до Джіма, зовсім так, як це робить мала дитина, що попаде на руки чужої особи і нараз, побачивши свою рідну маму, видирається до неї. Нічого не помогли протести Деляваля. О Міцу пішла на руки велитня Джіма, пригорнулася цілим тілом до нього і зложила на його лицівці теплий, вогкий цілунок. Чи можна було бажати більше?

Я вперше тоді побачив у Джіма такий щи-

рий, веселий сміх. Він з одного разу випив повну склянку шампана і почав переповідати напам'ять цілі партії з Цуре-Зуре-Гуша, улюбленого японського поета. О Міцу сміялася і плескала в долоні. Вона почала багато балакати по японськи, мішаючи запити з коротенькими віршиками, що падали поміж нас свіжі і запашні, як ледве зірвані квіти. Вона почувала себе такою безпечною під опікою тяжкої Джімової руки...

Тільки на Деляваля жаль було дивитися. Він мало не витверезів від великого хвилювання, втратив гумор і дотеп, і нарешті задрімав дипломатично на кріслі.

КАТІНКА.

I.

Катінку знав я ще з того часу, коли зі своєю мамою проїдала останній брилянтовий перстень в одній із бічних уличок Авеню Кліші на Мян-мартрі. Вони займали там дві кімнати з кухнею на третьому поверсі; одну з кімнат піднаймали. Катінка ходила тоді до ліцею. Тямлю її прегарне личко з чорними кучериками і тіню мелянхолії, що блукала вже тоді на ньому. Навшпиньках входила вона до мешкання, щоби не пробудити мами, що часто дрімала у фотелі з книжкою в руках. Тямлю ще великий мідяний самовар, що завжди приємно шипів у них на столі.

Потім втратив я Катінку з очей і віднайшов її кілька років пізніше на Монпарнасі. Жила тоді з артистом Шарлем Шарко в маленькому ателіє поза Венсенським ліском. Шарко був це артист добрих паризьких традицій, з широкою добрячою усмішкою на устах, трохи балакун і крикливий, як це водиться деколи у людей із півдня.

Його звязок із Катінкою дивував мене і я питав його жартом:

— Гей, Шарко! А де ти найшов собі Катінку?

Але він не любив про це балакати і давав мені завжди коротку відповідь:

— У Парижі. А де-ж-би?

Поволі довідався я, що Катінчина мама померла, що молода дівчина змалку вже примушена була продиратися крізь гущавину життя і що вона служила манекіном при вулиці Де ля Пе. Пізніше стала моделькою.

З Шарком жила добре. Його широкій, трохи розперезаній добросердості протиставила свою славянську вдачу, деяку гордовиту замкненість у собі, нахил до роздумувань на самоті і прибільшений погляд на ролю жінки у світі.

Чи кохав він її? Не думаю, але вона зуміла привчити його деякого пошанівку для своєї особи (що не належить до традицій Монпарнасу), нарешті і Катінчине романтичне минуле важило тут дещо.

Коли я став бувати у них, вони входили вже у другий рік свого співжиття. Вибрався я до них, ніби у довшу подорож. Треба було їхати підземельною залізницею, потім трамваем і я брав зі собою книжку до читання. Модерна повість була навіть за коротка і я згодом став розгортати у вагоні товстий том Дікенса.

Ателіє Шарка було невелике, дивної конструкції, ніби втілення якогось футуристичного

божевілля. Широке позаду, звужувалося з фронту до одного чи двох метрів. Тут теж приміщені були входові двері. Крізь цей покручений чогирукutnik продиралося дерево. Корінням і галузками жило воно на свободі, але пень був складовою частиною внутрішньої обстанови ателіє. Був він зрештою необхідний, бо вечором сидів на ньому сам Шарко з люлькою у зубах. Сидючи так на дереві, він здається набирав переконання, що є ватажком дикого індійського племені, бо раз-у-раз спадав як бомба на перелякану Катінку і тягнув її за волосся.

— Шарко! — кричала вона (в моїх ухах цей Катінчин оклик звучав чогось як: Шарку!) ти божевільний. Коли маєш дуріти, то краще забирайся геть із хати!

І вони справді забиралися геть з хати, але обоє, і в найкращій згоді, йшли за орудками на близьку торговельну площу передмістя. Тут він вистоював під дверми крамниць, а вона купувала всяких ласощів: трохи сира, шматок вудженіни, хліб, масло, помідори, овочі й мармеляду. Все це спаковане у маленькі привітні на вигляд пакетики, носили обоє до дому. Ці домові полуденки чи вечорі мали завжди щось провізоричного в собі, що таке важливе і цінне для артистів і всіх інших волоцюг світа. Катінка вміла приправляти добру салатку із усякої французької городини, що спеціально смакувала Шаркові. Почастунок кінчився знаменитим чаєм, якого тайну знав великий мідяний самовар, разом із

душею — одинока спадщина по небіжці мамі і далекій батьківщині.

Зрештою жива Катінка не була одна одною у цьому ателіє. У різних позах дивились різні Катінки на гостя, сміялися і плакали, думали і нудьгували, з усіх стін ателіє. А в одному кутку, під деревом, стояв ще десяток полотен, що помножував число можливих у часі і просторі Катінчиних інкарнацій у безконечність. Увесь глиб, сцени, значить найширше поле в ателіє, займав величезний акт Катінки у навпів лежачій позі, з яскравими східними квітками, усмішкою одаліски і спокусливим тілом грузинки. Він був нескінчений. Час-від-часу можна було відкрити на ньому кілька свіжих, широких мазків, але вони згодом зовсім припинилися. Чи тільки вони?

У це, вже дещо одноманітне, але назагал спокійне, співжиття Шарка і Катінки, попав одного дня Сокічі. Я показував йому футуристичне ателіє моїх знайомих, як одну з особливостей Парижа, що без сумніву буде зазначена у новому виданні Бедекера. Сокічі став бувати в Шарків. Спочатку рідко, бо він скаржився на віддаль і був завсіди розсіяний; тоді займала його Фльоренція. Згодом візити його стали частіші. Він ходив там відпочивати „в тіні дерева“, як казав, пив чай, навчився їсти знамениту салатку. Його, ясна річ, цікавила Катінка. Фльоренція це була делікатна квітка, що потребувала штучного тепла паризької оранжерії. У Ка-

тінці пізнав він жінку самотійну, безмежно вільну, що сама дбала про свої потреби і від нікого незалежну. Саме такої європейки він шукав.

Не знаю вже, хто пораяв йому носити квіти Катінці. Були це звичайно рожеві або білі троянди, блідоголубий бузок або непорочно свіжі нарциси. Тямлю; одного дня приніс кілька галузок вишневого квіту і став їх сам укладати у вазоні. Було це велике, весняне японське свято і Сокічі був дещо розсіяний і церемонний.

Катінка приймала квіти з рук японця звичайно зі словами:

— Глянь Шарку, він знову квітів мені наніс.

— Це дуже похвальна звичка — хвалив Шарко.

Бував Сокічі сидить у них у куточку, дивиться уперто на Катінку і мовчить, довго мовчить. Шарко маже пензлем свої полотна і пошвиствує щось крізь зуби, а Катінка вештається всюди все жива, скрізь приявна, як втілене життя. Але бувало також, що Сокічі забере собі самому все життя всесвіту і впаде між них, ніби трепетливий струмок між інертне каміння і стане балакати. Уста йому не замикаються, а все своїм французько-японським жаргоном, що його важко зрозуміти, хоч ниточку сенсу вловити. Шарко і Катінка дивляться тоді на нього, як на дивоглядного звіра, що по людському балакає, обласкавленого Парижем, а проте ще дещо збиточного і мовчать.

Потому прийшли гарячі дні літа, а разом з ними і Катінчине знайомство з японцем вийшло на волю. Вона була моделькою в одного-другого артиста і Сокічі, після скінченого позування, відводив її додому. Часом обірвалося йому від Катінки при цій нагоді; накричала вона його добре або й дала поза вуха. Але з деякими штовханцями так солодко жити.

Коли Шаркове співжиття з Катінкою доходило вже до абсурду, одноманітністю своїх буднів і довготою, почало скидатися, як дві краплі води на звичайненьке подружжя найнуднішої на світі міщанської пари, поява Сокічі стала дуже бажана. Мушцини мало цікавили Катінку. Вона мала своє минуле, свої амбіції, своє східне, російське інкогніто серед паризького середовища. Вона жила ніби в окремому світі думок, бажань і гордошів. Проте поза поріг цього Катінчиного світа вдалося пролізти нашому японцеві. Може тому, що мав жовту шкіру й оригінально було показуватися з ним серед людей. Є жінки, що мають своїх папуг або малп'яток, чому-ж Катінці не мати свого японця? Але Сокічі мав іще великі чорні очі. Може вони провинились дивною симпатією Катінки до нього.

Як-не-як було, Шарко насторожив уха. Вже нераз дехто з малярської братії з явною іронією називав Катінку його жінкою. Це починало драгувати його. Але Катінка мала в нього свої окремі права, що їх не могли мати інші дівчата Монпарнасу. Тому Шарко хопився хитрошів.

II.

Побачення було назначене в малому шоферському бістро „Звізда“. Назва ця наводила думок про майбутнє.

Коли Сокічі попав на назначене місце, Шарко вже чекав його. Він був прибраний як у далеку дорогу, у руці баламкалася товстенька валіза.

— А вам куди їхати? — здивувався Сокічі.

Шарко відповів не зараз. Він попрохав японця сісти і замовив дві чарки коняку. Відтак стиснув йому руку, закашляв і пильно вдивляючися в його очі:

— Їду у подорож навколо світа.

— Невжеж? — здивувався ще Сокічі.

— Так.

— І у Ніппоні будете? — кліпнув очима японець.

— Не зараз — закашляв тамтой.

Мовчанка. Шарко думав над тим, що ще сказати, а японець цікаво йому придивлявся.

— Може літаком? — знову впав запит.

— Ні, зовсім ні! кораблем, очевидячки. Їду на два роки.

І мірив зором вражіння своїх слів.

Але Сокічі думав про Катінку, тільки не смів запитати. Він бачив її не далі, як два дні тому та нічого не знав про Шарковий проєкт. Він поволі сербав коняк із чарки і чекав на пояснення.

— Бачите, мистця світ кличе, простір.

Шарко дивився тепер через вікно.

— Багато надій звязую з цією мандрівкою. Малюватиму.. Перший етап Мартиніка, потому Тихий Океан...

Вулицею проходило двоє дівчат і голосно сміялося; так безжурно і вперто, що ставало ніяково. Це збентежило Шарка і він примкнув вікно. Стало тихо.

— Напишете? — кинув машинально Сокічі.

— Само собою — згодився відразу Шарко а після цього: — Не забудьте заходити до Катінки. Треба розважати дівчину, щоби не нудьгувала..

— Добре, будьте спокійні! — щиро зрадів японець. О, цим не журіться!

— Спасибі вам!

Шарко міцно потрясав рукою Сокічія: — Памятайте!

Встав. Може нагадав собі добру Катінчину салатку, що її більше не зможе їсти; бо викривив чогось обличчя. На стіні годинник бив 3-ю годину зполудня.

— Прощайте!

Шарко стиснув руку японцеві.

— Ви берете тільки цю валізу? — дивувався Сокічі знову.

— Ні, якжеж так? — засміявся тамтой. — Усі річи вже відійшли до порту.

Він глянув востаннє на японця. Але Сокічі мав такі невинні очі, здавалося майже жалував за Шарком за його широкою вдачею, грубими

жартами, може ще й дечим. І Шарко, потряснувши ще раз рукою японця, вважав за потрібне додати:

— Завіщало вам мою Катінку. Не забудьте часто відвідувати її. „Цього повинно бути доволі“ — подумав і скоро відійшов.

За три дні з того часу писав уже до мене по-тайки з Пуатів, де тимчасово поселився, з запитом, чи Сокічі ходив до Катінки.

III.

Сокічі довго дивився вслід за Шарком, а потому мерщій побіг до японського дому. Тут похапцем зібрав у свою кімнату найближчих друзів на нараду. Подія виростала поза звичайну міру мандрівних вражіннь. Було чим і почванитися і повеличатися. Сокічі не крив свого вдоволення. Здавна дивилися на нього як на тріумфатора, що поневолив і розкохав у собі мало не всіх білих жінок світа. Його вказівок і рад слухали з релігійною пошаною. Його чванькуватість і самопохвали були ніби запашне кадило жовтовидому богові азійської самичої амбіції.

Високий Мізуно з обличчям кангура платив усі черги вина, наперед звичайного червоного, потому доброго білого, нарешті шампанського, в міру того, як зростав настрої і загальний оптимізм. Потому перейдено до конкретних пропозицій. Маленький грубий Накоме вимагав, щоби Сокічі враз-же біг до Венсен і забрав на власність Катінку разом з ателів. Обе-

режний Гіракі радив вислати наперед делегацію на пертрактації. Як одного з делегатів пропонував себе самого. Його закричали. Архітект Майкава всміхався крізь сльози. Алькоголь пішов йому у ноги і він, сарака, не міг рушитися з місця. Все таки бажав висловити свою думку, тому кричав на весь голос. Йому верзлось, що Катінку треба наперед запросити в японський дім на спеціально в її честь улаштований танковий вечір і що треба частувати її чаєм і тістечками. Його піддержував усе мовчазний і поважний Міянага.

Почалися сварки, бо кожний обстоював свою думку, але в моменті найвищої напруги забрав слово Сокічі і заявив коротко, що він уже сам обміркував увесь плян. Сказав це тоном такої самовпевнености і вищости, що ніхто не посмів навіть питатися.

Піднесений настрої вилився тепер у співи і крикливі рецитації, а вже зовсім п'яний Майкава роздягнувся до пояса і вимахував руками як екзотичний фетишист перед маєстатом таємничого поганського божества. Одночасно він ревів з усіх сил. Грубнький Наканоме захотів чомусь спати. Він упав на ліжку як спіле яблуко на мяку травицю і зараз-же захропів. Але цього ніхто не чув, крім теплої, зоряної ночі.

Тільки Сокічі після оргії тріумфу сидів тепер мовчазний і поважний як правдивий, кам'яний божок. Йому ввижалася правдива Катінка, жива і примхлива, зовсім не подібна до тієї

слухняної і покірливої істоти, що народилася у п'яних головах його японців. Що знали вони про білу жінку? Тут кам'яний божок згiрдливо всміхнувся. Вони знали її тільки з паризьких ревій, де показувалася їм гола і спокуслива, але недоступна як овоч зі забороненого дерева. Правда, знали вони і доми розпусти. Але про них не доводилося навіть говорити. Вони-ж були точнісенько такі, як і скрізь, на світі, банальні і прозаїчні. Але про правдиву білу жінку, що її кожний рух був приказом, про запашну білу цяцьку з тілом ніжним як пелюстки вишневого квіту, з очима, що горіли сімома тайнами невіданого щастя, про цю білу жінку безмежно вільну і безконечно лукаву, не знали вони на правду нічого.

І Сокічі, серед цієї веселої японської компанії, що вже починала спати, почував себе сьогодні самотно, як справжній божок, що знає тайни невідомі для інших, такі великі й знатні тайни, що їх і вчити не доводиться, бо все одно зрозуміти їх ніхто з них не зможе.

IV.

Не зразу пішов Сокічі до Катінки. Він кілька разів сідав у метро, навіть раз наважився полізти у венсенський трамвай, проте в останній хвилині щось сполошило його і він вискакував з трамваю, завертав до міста, біг улицями, переулками, щасливий, що бачить перед собою знову Сену, готицький храм паризької Богоматері, ля-

біринт вулиць і юрбу людей, що не запитає в нього: хто він і чого хоче.

Одного дня зайшов уже під самі двері ателіє і в останнім моменті, ведений інстинктом, заховався у дверях протилежного будинку. З ателіє вийшла Катінка і пішла до трамваю. Сокічі вертався цього дня з Венсен мов тінь, без думок і почувань, власних кроків лякаючися, втомлений і знеохочений, смертельно ображений на себе самого.

Одночасно Катінка жила у своєму ателіє. Не плакала і не думала про майбутнє. Від Шарка листів не чекала. Було її навіть добре з цією самотою, Відкривала деякі сторінки життя, яких досі не замічала або віднаходила щось давнє, знайоме, з минулих, самотніх часів, про що забула. Ці повороти життя цікавили її, навіть бавили. Почуття свободи було приємне, хоч зводилося часом до нудьги і несупокою, безцільності та порожнечі. У такі моменти Катінка брала за якунебудь працю і, правду казати, не нудьгувала ніколи. Деколи думала про свою далеку батьківщину. Вона, розгублена серед світу сирота, згадувала далекий край свого дитинства, що забутим спомином ледви жеврів на дні її істоти. Ця давня мамина казка, що вернулася на мить до неї, розбуджуваала в неї тугу чи жаль? Вона не знала.

Часом виринала перед нею думка про неї саму, думка не нова, знайома ще від смерти мами, але Катінка проганяла її, відкладала на піз-

ніше. Це лінивість Катінки думати про себе мало всі ознаки відпочинку, лінивого дозвілля після надто метушливого існування. Бо не тільки праця томить нас; деякі духові підходи, звички думок або тіла, коли нагло вриваються, ведуть до втоми. Катінка спала багато. Спала глибоким сном без мрій і снів. А коли пізно вранці будилася до свого буденного життя і нараз виринало перед нею настирливе питання: „що буде?“, не находила іншої відповіді як: „завтра! завтра подумаю“.

Такого одного „завтра“ прийшов до неї Сокічі. Він приніс зі собою квіти, але не посмів їх вручити їй і тільки скромно поставив на столі.

— Чому так довго не приходили?, — кинула йому Катінка замість привіту. Вона була чогось лиха і дивилася на нього без звичайної чемности.

— Що з вами нового? ви здорові? — пробурмотів збентежений Сокічі.

Це до решти роздратувало її. Вона спалахнула румянцем, взялася під боки і заляканому японцеві стала вичитувати у само лице:

— Ви за чим прийшли, Сокічі? Чого вам треба? Признайтеся! Ви прийшли заступати Шарка? Знаю я вас! Ви прийшли виручити мене, може розважити? Ха! ха! Але мені цього не треба! Забирайтеся, щоби я вас більше не бачила!

Японець стояв спантеличений і боявся кроком рушити. Він навіть очей не підводив на неї.

Тоді Катінка енергійним рухом узяла зі стола квіти і капелюх і встромила йому в руки.

— Ну, чуєте, геть звідсіль! Забирайтеся мѐні з очей! — і штовхнула його у напрямі дверей.

Бідний Сокічі встиг тільки прошептати: „Вибачайте, я не тому“, коли найшовся перед самими дверми. Він потиснув клямку. Ще раз глянув на неї...

Але жінки бувають химерні. Коли постать японця почала спровола щезати у дверях, Катінці стало його жалко і здивований Сокічі почув нараз: „А зрештою лишайтесь”.

Він повернув і поліз у крісло. Перед ним сиділа Катінка і закривала обличчя обома руками.

Сокічі нічого не розумів. Зрештою не мав навіть змоги розуміти, бо в його мізку не було ніяких думок, тільки шум. І ноги тяжіли йому, якби сто миль пробіг безупину. І руки легко тремтіли, як від нежданого холоду.

Нараз Катінка відняла руки від обличчя. Коли побачила японця у кріслі, такого нещасливого та заляканого, всміхнулася. Була це перша її усмішка, віддавна. Нараз устала, підійшла до нього, взяла його голову в обидві руки і стала говорити так скоро, щоби він не міг нічого розібрати.

— Але треба бути дуже чемним і в усім мене слухати. Будете? Сокічі повинен тямити, що я ненавиджу спротиву, що треба робити все, чо-

то забажаю. А коли вже прийде така хвилина на мене, тоді не займай, сиди тихо! Добре, Сокічі? Зрештою я певна, що все буде добре. Ну, чого мовчите?

А коли Сокічі ще завжди не міг зібрати думок і дивився тільки на неї широко розкритими, чорними очима доброго, вірного собаки, вона за-сміялася знову. Потім делікатно виймила з його рук китицю квітів і встромила у посуду зі свіжою водою. Нарешті поставила капелюх йому на голову і закомандерувала:

— Ну, вставайте! Підемо за вечерею!

Вони пішли обоє на базар. Тут Сокічі чекав на неї перед крамницями, коли купувала. Обвантажені маленькими пакуночками вернулись до ателіє. Катінка приправила знамениту салатку, а мамин самовар шипів привітно як ніколи. Вони сміялися багато, посідавши „в тіні“ Шаркового дерева. Ситуація була нова для них і повна пікантерії. Зрештою, обоє були такі молоді.

ТАЙНИ АЗІЇ.

Мому японському другові Й. Ц. присвячую.

I.

Акіра народився на захід від Токіо, недалеко від морських берегів. Коли був маленьким хлопчиком, з поголеною головкою, носила його старша сестричка на плечех. Звисока споглядав тоді маленький Акіра на світ. Так пізнав усе, що було йому треба, починаючи з миски рижу, а кінчаючи на лютому морському вітрі, що кидав човнами і розвішеними у пристані сітями. Він найбільше йому набрид і нераз витискав сльози з очей. Якби не цей вітер, що тужно заводив у паперових шоднеї*) батькового дому, малому Акірі жилось би непогано на спині доброї сестрички і в обіймах коханої матусі. Що світ приховував у свому нутрі жахливі тайни, що життя не подобало ні трохи на сестрину казку про ласкавих духів і добру морську русалку, цього він не знав.

Так було аж до ночі землетрусу. Саме зай-

*) Паперові, рухомі-стіни японських домиків.

шли свята Бон і ріка Суміда у столиці покрилася коліривими лямпіонами, музикою і співом. Дома маєм закрасили вівтар предків і до пізньої ночі слухали веселого гомону вулиці, танків і забави. Коли всі лягли спати, Акіра довго не міг і не хотів заснути. Чи не незвичайний це день сьогодні і чи ялося спати, коли всі веселяться? — думав він. Коли так лежав серед хати з розкритими очками, у світлі лямпіонів розбавленої вулиці побачив нараз, як лампа, завішена серед хати, почала гойдатися несамовито з кутка в кут, наче заражена загальним веселим настроєм. Заки ще встиг добре над тим подумати, почув протяжний крик, що його не чув ще ніколи. „Джішін”, „джішін”. Незнане китайське слово сповняло його ляком. Він заплакав.

Потім усе йшло так скоро і жахом його проймало. Тямить, як утікав з мамою до бамбусового лісу, а все навколо горіло червоними, яскравими вогнями. У ліску прожили вони сім днів і сім ночей, а коли земля затихла під ними, не було вже до чого вертати. Вони всі перебралися до Осака, де батько став робітником бавовняної фабрики. Згодом перейшла до фабрики і його старша сестричка і він залишався сам один дома, разом зі своєю матусею, що варила страву. Але й він пішов на роботу до ткальні, коли скінчив 8-ий рік. Праця у душних варстатах мучила його, але він назавжди зберіг у пам'яті це почуття гордоців самостійної людини, що заробляє на себе і не потребує оглядатися на інших.

Так було аж до кривавого страйку, коли батька нагнали з фабрики. Малий Акіра брав живу участь у страйку. Він начіпив собі маленьку червону стрічку до вбрання і набрав за неї від стрічного поліцая, аж напух. Але і покусав здорово руку поліцая, як мале, недобре песя.

Після страйку ціла рідня покинула давнє, історичне Ямато і помандрувала на далекий острів Кюсю. Тут, недалеко від морського міста Фукуока, батько найнявся у вуглекопи, а Акіра, вже кільканацятилітній парубок, пішов на металургічну фабрику. Так прожили вони знову кілька літ, доки батькова зірка не погасла серед неба. А сталося це через тайфун, що надтягнув від півночі. Батька засипало десь на шахті, а Акіра спасся разом з мамою, привязний до грубого дерева. Але й матері небавком не стало. Коли замикала востаннє очі, то все її обличчя було образом невимовного щастя, як умирають праведні.

Тоді зрозумів Акіра, що рідна земля стала чужою для нього. Він думав тепер з насолодою про цей дужий морський вітер, що витискав дитині сльози з очей. — Зміримося! — думав він гордовито. Був уже сам один на світі. Сестра здавна стала гейшею у чайному домі. І Акіра відчекав тільки чергового торговельного корабля, щоби помчати морем на південь.

На півдні світ широкий та далекий! Малдруючи від берега до берега і з краю до краю, зазнав наш японець нечуваних злиднів. Бувало

днями цілими, без ложки страви, просиджував у кутку якого портового шиночку, серед паних моряків, в атмосфері азарту і вічної небезпеки. Нераз голодний і втомлений лежав теплими ногами десь на смарагдовому побережжі Таїті чи Мадагаскару, під магічним небом ясних, кришталевих зір. Чого довідався від них? Чого навчили його хитрі і проворні парси, забобонні і ліниві гіндуси, лицарські і поетичні маляйці, скупі і фаризейські китайці? Він пізнав крикливі базари Індії, таємні переулки Сінгапуру і Батавії, де чайться бруд і злочин, яснозелені рижові поля Індокитаю і понуру джунглю Борнео. Навчився курити люльку і жувати бетель. Здивувався потроху, став флегматичний і брутальний.

Нераз, у часі своїх довших морських мандрівок, тужив за спокійним, безпечним берегом, може навіть власним дахом над головою і родиною. Проте, над усе на світі кохав незалежність і свободу. Коли правдою є, що Бог при народженні вкладає готову душу у людину, в його тіло вклав Бог душу волоцюги, безбатченка, що кохає весь світ і всі землі, бо скрізь його батьківщина.

Що завабило Акіру до Парижа? Слава великого міста, чи невідома анонімність великих, культурних людських центрів? Коли причалив одного дня до паризького берега, мав уже свою означену професію — був кінооператором.

Передомною виринув він уперше в японському домі, куди зайшов відвідати знайомих.

На його обличчі гралася ця сама скептична і ввічлива усмішка, що з нею, здається, родяться люди Далекого Сходу. Тільки деякі рухи і блиск очей мав від дикого звіря, звичного до небезпеки.

Ми не зразу познайомилися зі собою. Акіра не шукав європейського товариства. Зрештою, і сам японський дім не цікавив його. Для нього не був він цією першою японською стежею, посушеною у глиб невідомого континенту, як для більшості його мешканців. Акіра сидів у скляній салі нашого дому, як у голу звичайненького готелю якогонебудь портового міста. Ці буденні пасажери не цікавили його зовсім. Коли заходив до нас, то певне позичити грошей від знайомого, або заграти партію го або шахів. Коли ми пізналися нарешті, Акіра не виявляв зовсім охоти до розмови. Прodeклямував кілька банальних фраз, і був би радо обмежив до них нашу розмову, коли нараз довідався, що я українець.

— А ви „рашин“? — заблиснули його очі.

Всі мої пояснення не змогли вже поменшити несподіваної симпатії Акіри до мене.

— О, це дуже скомпліковане — реплікував машинально на мої пояснення, але думав уже про щось друге. У його голові назва нашої батьківщини покривалася з фантастичною країною збунтованих рабів, із гніздом усяких життєвих розбитків, викинутих поза беріг життя дужою хвилею насильства або випадку. А може в'язав він з нею і конкретніші політичні сподівання?

Бо Акіра добре зятимив своє японське минуле і знищену й потоптану поліцаєм червону стрічку.

Так став я товаришем цього дивного японця, що здавався жити силою особливих фізіологічних законів, що не обов'язували загал людей.

II.

Одного дня повів мене до себе. Мешкав на острові св. Людвика, над самою Сеною, в одному старенькому домі, будованому зі сірого каміння, з залізними огорожами і ґратами, що дещо пригуб низом і принишк до землі, як вагітна жінка. Старий паризький будинок, відомий шурам і археологам.

Ми довго йшли вгору неймовірно крутими і стрімкими сходами. У самому мешканні ждала мене несподіванка. На наше привітання підвелася ліниво зі старого, заплямленого фотелю жінка.

— Це жінка майбутнього — представив мені її Акіра.

До мене простягнула руку жінка Далекого Сходу, Метиска, здається, зі сірими очима kota, повними нетаєної, лінивої пристрасти.

— Привіз її з собою, пояснював Акіра з цілою свободою — з Філіпін, з Манілі.

„Жінка майбутнього” мала в дійсності звучне еспанське ім'я Соледад.

— Соледад! — він показав на мене, — ось мій славянський друг. Як кажете? — українець. Я не раз казав тобі про нього.

Балакав по еспанськи, мішаючи французькі слова для мене.

Але темнолиця жінка не цікавилася зовсім моїм славянським походженням. Вона готовила для нас чай і ліниво пленталася між меблями у своїй яскравій, заялозеній сукні. Наводила, чогось, думок про жінок гарему, цих істот призначених для розваги та розпусти, що їх самотнім життєвим завданням були послух і нудьга. Мала трохи грубі, точені рамена якогось сірого, земляного коліру. Коли йшла, м'яко колисала стегна, як індійська танечниця.

— Привіз я її до Парижа — говорив Акіра, всміхаючися під носом — щоби мені Схід нагадувала, та тут переконався, що таких жінок як Соледад у Парижі доволі.

— Мовчи, Акіра! — процідила жінка, поблискуючи своїми безбарвними очима.

— Пані, еспанка? — я спитав.

— Так — відповів за неї японець — але має і маляйську кров у собі.

Цей додаток не сподобався Соледаді, бо насупила брови й обернулася до нас спиною.

— О, дуже небагато — мерщій добавив Акіра — ще з третього покоління. Тому називаю її жінкою майбутнього. Всі люди колись змішують свою кров. Чи не думаєте?

Я притакнув головою. Соледад усміхнулася вдоволено. Вона подала чай і сіла тепер біля Акіри, обнявши його рукою. Японка ніколи не зважилась би при гостях на такий жест. Але Акі-

ра забув уже звичай Ніппону. Ліниві рухи Солєдади приймав ніби пестоці великого, м'якого кота.

Ми закурили папіроски.

Ненароком Акіра вдложив набік руку жінки, наче теплий, але трохи зайвий шаль, і сказав:

— Скажіть, що робити в Парижі? Нудьга!

Такого питання я не сподівався від нього. Воно було поставлене у тоні пересердя і зачіпало неодну чисто особисту вподобу. У думках пройшов я скоро весь репертуар паризьких атракцій, не поминаючи музеїв, театрів, концертів, перелюднених каварень і нічних льокалів. „Що робити у Парижі?” — повторяв я у думках настирливе Акірове питання, нарешті зважився:

— А ваше кіно? воно вас не вдоволяє?

— Кіно? ви жартуєте, — він зневажливо махнув рукою. — Бути кінооператором у Парижі це просто жах! Ніби у яванському театрі ма-ріонеток — додав ще, дивлячися на жінку.

Солєдад усміхнулася тепер до далекого спомину.

— Акіра торнада, буревій — сказала вона — він просто не любить сидіти на одному місці.

„О, вона певне любить теплий, загрітий куток, ця лінива, пестлива кітка, який контраст!“, думав я, обсервуючи її пальці червоні від генни.

Акіра засміявся. Він трохи подумав, а потім нараз сказав:

— Соледад помиляється. Я можу працювати на одному місці, тільки тут... якось нудно, щось давить за горло, хочеться кричати...

Він трохи помовчав і потім:

— Знаєте, як я це називаю?

— Що? — спитав я.

— Цю нудьгу Парижа, взагалі великих міст.

Це... система...:

— Система? — здивувався я, — як ви це розумієте?

— Ніби всю цю махінацію людей, щоби життя замінити на якусь заздалегідь придуману, протилежну природі, скомпліковану машину. Всі оці самоходи, банки, гроші, військо, поліцаї і хмародери...

— Він гарячився і очі блищали йому.

Я вдав велике здивування.

— Значить, ви анархіст — сказав я без окремої застанови, просто тому, щоби щось сказати.

Акірове обличчя спалахнуло вогнем; він став незвичайно поважним і якось дивно вперто почав вдивлятися в мене. Мені стало ніяково. „Невже я сказав щось образливе?“ — подумав я і неспокійно глянув на Соледад.

— Ні, — сказав нарешті Акіра, — я комуніст.

Він гордовито відкинув голову назад.

Це не вимагало ніякої репліки і ми довго мовчали. Соледад сиділа тепер тихенько і слухала. Акірова „система“ була для неї, здається,

зовсім байдужа. Можливо, якби повести її куди поміж елегантних жінок, до театру, на перегони, віджила би, — прийшло мені знову на думку.

— Ви ходите куди? — спитав я її.

— Нікуди! Нікуди! — пробудилася тепер Соледад. — Він такий чудний!

— Куди нам ходити? — посміхнувся якимсь скептично Акіра.

— Пан нам покаже. Підемо?

Вона знову простягнула свої точені рамена по його голову. Вона поринула в обійми з лицемірною покорюю, кидаючи довкола себе розгублені погляди, ніби несупокійні сьєва потопаючого корабля.

— Будемо провірювати вашу систему у практиці — вирішив я.

І ми почали ходити. Соледад з правдивим, дитинячим зацікавленням, він розсіяний, байдужий і скептичний. Соледад кохала коліри, всяку змислову радість. Вона любила юрбу, людей, великі модні магазини і крикливі паризькі ярмарки. Вона сміялася, заздрила і спліткувала.

Акіра чергував ентузіязм своєї орієнтальної подруги злобною критикою і глузуванням. Всюди добачав погубну „систему“ і зустрічав її з руками у кишенях і фанфаронською міною.

У цій пошуканці за справжнім обличчям Парижа ми провели разом не один приємний день.

III.

Одного дня повів я мою екзотичну пару на відкриття індокитайського студентського дому „Сіті“. Власне ці відвідини не були записані у нашу програму. Але ми опинились випадково всі троє в японському домі і, з рації близького сусідства, пішли на це льокальне свято.

Пишна приймальня саля індокитайського дому, з її яскравими мальовилами і золоченими драконами, що відкривали на нас свої жахливі пащі, будила якісь далекі спомини у Солєдаді. Вона всміхалася і з цілою свободою розглядала елегантне жіноче товариство, що зібралося у салі. Акіра був чогось несупокійний, нервовий і кидав крадьки очима у бік гуртка анамітських студентів, що зібралися недалеко сцени. Були це здебільша люди низького роду зі смаглявими, трохи монгольськими обличчями. Їх чорні вбрання різко відбивали від ясних колірів жіночих туалет, наче жалобні.

Старенький президент республіки приїхав нарешті окружений мальовничою гвардією, ніби король з оперетки. Почалися промови достойників, міністра кольоній, ректора Сорбони, ще когось. Святочний настрій панував на салі, що єднала вибачливе товариство Парижа з представниками екзотичного світу. Король Аннаму сидів у фрак у біля президента Франції, нерухомий і штивний, мов лялька.

Ідиля ця скінчилася ненароком, у моменті, коли представник індо-китайського студентства

вийшов на естраду. Темна анамітська групка загомонила. Посипалися оклики: „зрадник! за-проданець!“ Хтось кинув поміж заляканих гостей жмут летючок. Счинився гам і крик, жінки мліли.

Це була ця анамітська маніфестація, що про неї згадували на другий день паризькі щоденники, як про „жалюгідний інцидент“. Її політичним тлом був революційний рух Індокитаю, що саме тоді кінчився кривавими репресіями влади, масовими розстрілами і тюрмою. „Протестуємо проти жертв насильства з Єн-Бей“, або „Помилуйте засуджених на смерть братів наших“ — казали розкидані летючки. Одна з картин, заслонених звичайно від європейського ока, трагедій Азії станула нараз, трохи брутально, перед нами.

Всьому поклали край меткі паризькі поліцаї, що вдерлися на салю і виарештували кілька десятків косооких студентів. Після цього настав спокій. Помілілі дами відзискали деяку, хоч фізичну, коли не духову, рівновагу, а вірний Франції анамітський студент міг спокійно проголосити свій знаменито вивчений дитирамб.

На Акіру ця невинна маніфестація зробила приголомшуюче вражіння. Це його азійці маніфестували тут проти їх білих гнобителів. Акіра почував свою солідарність з ними, силою таємних звязків крови. Він, хоч і син вільної та могутньої Японії, був азійцем, „a coloured man“, расовим братом анамітів, що ними погорджував бі-

лий континент. У ньому кипіла протестом кров людей великого, таємного Сходу, землі старих, присипаних попелом часу культур, що їх усіх завойовала брутальна рука білого.

Але в Акірі розбудила ця маніфестація і далекі, дещо призабуті, спомини. Він добре знав червону землю Камбоджі й Аннаму, її могучі, гамірні ріки, знав її людей: анамітів, маляйців, китайців, чував про їх змагання, революційну агітацію, видав їх прапори, криваві жертви, розумів ненависть і бажання помсти. Перед його очима стають знову ясні сєєва Сайгону, його гаряча, удушлива ніч, що в її тіні чаїться революція. Він чує людські, несупокійні кроки, бачить блиск їх очей, переловлює слова, що падали у тишу ночі, жахливі і невпіймані, як удари кінжала. Він приймав їх тоді скептично, ці голоси анамітської землі, проте, тепер...

І все японське минуле виринуло перед ним знову. Батько-робітник, тяжко запрацьована миска рижу і мамині сльози, наруга влади і прагнення кращого і таємні післанці, апостоли нового ладу на світі. А він сидів у Парижі, далеко від них, ситий і байдужий сибарит, з вибачливою, зблязованою критикою на устах? Чи мав би тут умірати? Він люто затискав у жмені пімняту анамітську летючку. Йшов біля нас на-суплений і мовчазний, глухий на запити, ворожий. Сумно дивилася перед себе Соледад; все те нічого доброго їй не віщувало. Вона знала Акіру, його вибухову вдачу, неждані постанови,

що владно перекреслювали її бажання і потреби.

Ми прощалися біля старенького дому на острові св. Людовика. Не могло бути навіть мови про програму на другий день. Я просив їх тільки зайти до мене, але Акіра не обіцявав. Він скоро побіг сходами у гору, у темні челюсти дому. Соледад потяглася поволі за ним.

IV.

Мене кличуть на долину, у велику салю. Вчасний ранок. Така несподівана візита щонайменше дивує мене.

В одному куточку пустої зрештою салі сидить Соледад. Вона, здається плакала, бо в одній руці нервово затискає вогку хусточку.

— Що вам, Соледад?

— Він хоче їхати — прошепотіла крізь сльози.

— Чому так неждано, без причини?

— Не знаю. Саме це хвилює мене, що не знаю.

— Проте подає якісь причини?

— Все, що він каже до мене, неправда! Він такий чудний! Ви навіть не знаєте. Він може бути мовчазний, замкнений в собі, просто ворожий.

— Та таки щось вам мусів казати.

Соледад збірає думки. Їй важко думати від великого хвилювання. Нарешті щось пригадала собі:

— Казав, що має діла в Японії і мусять тамки їхати.

— Вас забірає зі собою?

— Саме ні — хитає своєю смаглявою головою.

Тепер я дивуюся дуже і не знаю, що казати. Соледад хлипає тихенько.

— Я саме й прийшла до вас із тим — говорити, заспокоївшись дещо — побалакайте з ним, він може вас послухає.

— Добре, Соледад, побалакаю. Заспокійтеся.

Кажу це тільки так, про неї, але ні на хвилину не вірю в успіх моєї місії. Акіра справді чудний якийсь.

— Вибачте, Соледад, що вас питаю... Може це вам неприємно... Може це щось надто особисте... Але мені конче треба це знати. Чому їде він тільки сам один? Що робитимете ви, коли він виїде? Чи ви не питали в нього?

Соледад тепер уся в думках. Сльози присохли на личку, уста оживилися. Очі кружають несупокійно навколо салі, але нічого не добачують. Бо Соледад думає:

— Чим довше думаю, тим менше розумію — вона знову хитає головою. — Він казав, що я повинна залишитись, бо... вона вагається. Те, що має на кінчику язика, надто маловажне, може й глупе, смішне, навіть казати? Але я настоюю.

— Чому? Як кажете?

— Бо каже, що... мені подобається Париж... вона здвигає раменами і дивиться у вікно. — Чи не смішно це?

— Може він заздрить? — питаю тепер ти-хенько.

Соледад не зразу розуміє. Вона спершу довго дивиться на мене своїми широко розкритими, вогкими очима. — А потім нараз:

— Алеж ні! Ніколи! Ви хіба жартуєте. Така думка зовсім не подібна на нього.

Так, ця думка справді абсурдна. Якжеж я сам не подумав... Встаю з місця, вирішую випитати самого Акіру.

— Ходім! — кажу до неї.

— Ні, ви йдіть самі до нього — прохає Соледад.

Я стрічаю його страшенне занятого. Він перевертає цілу купу проспектів ріжних корабельних ліній, „бедекерів” і розписів поїздів. Мовчки прохає мене сісти. Він тепер машинально перегортає сторінки якогось проспекту, але моя прямиць бентежить його. Він думає про можливу ціль мого приходу і догадується всього. Спровола очі його підходять до гори і він усміхається тепер до мене, трохи силувано, але чемно.

— Ви бачили Соледад? — питає, а усмішка не сходить з його вуст.

— Дорогий Акіра, що з вами, чому хочете покинути Париж?

Мені хочеться сказати відразу про ціль мого приходу, а разом з тим надати словам тон свобідної конфіденціональності та приязни.

Акіра робить клопітну міну.

— Ну, а чогож мені не їхати? — а коли я не відповідаю,

— Чи Париж дім мій? Чи тут моя батьківщина? Приїхав, подивився, покоштував і „Саїюнара“.*)

— Не треба жартувати, дорогий. Коли ви самі, вільно вам робити, що завгодно..., але Соледад...

— О, о, Соледад!

Акіра стає справді поважний і морщить брови. — Чи їй тут недобре? Вона створена для Парижа!

— Не кажіть цього, Акіра! Вам не вільно так казати! Ви повинні думати про неї. Перш за все про неї!

Його уста викривляє напів злобна, напів згірдлива усмішка.

— Можете її заповнити, що подбаю за неї. Я вже навіть балакав...

— Мовчіть, Акіра! Як смієте! Я зовсім не про те... Чи Соледад в тільки безвільним об'єктом, яким можна розпоряджатися після своєї вподоби?

Акіра сміється саркастично.

— Може станете мені казати про сентименти? Про якісь сентиментальні обов'язки супроти жінки, що про них пишуть ваші романи? Про жертву життя, енергії, обов'язку для жіночої примхи? Ніколи! — Акіра робить великий жест руками. Він стає поважний, дуже поважний.

*) Японське прощання.

Проти волі стаюся сентенціональним:

— Не знаю, що по вашому зветься обов'язком супроти жінки, але коли зводиться він тільки до матеріяльного її забезпечення, то він справді надто вже вузький і невідповідальний. Чи люди тільки мертві механізми без душі і чуття?

Акіра вислухує напрочуд спокійно цієї промови, потім, поміркуювавши хвилину, цідить поволи крізь зуби:

— Чи не думаєте, що є ще й інші обов'язки на світі? Може важливіші...

Він дивиться пильно мені в очі. Я витримую його погляд і збираюся щось йому відповісти, коли він задержує мене рукою.

— Краще залишім безплідні дискусії.

Він мовчить знову довшу хвилину, нарешті підводить очі на мене. Його обличчя прибране знову у маску ввічливого усміху.

— Зрештою..., коли так доконче хоче... Соледад може їхати зі мною. Я не забороню... Може так і краще...

Тепер настає маленька непередбачена інтермедія. Соледад убігає нараз до кімнати і кидається до стіп японця. Вона, здається, зайшла позаду мене у сумежну кімнату і все чула. Її спокусливі рамена простягнені знову до нього, а з її вуст добувається крик, чергований риданням.

— Дякую, Акіра! Так, бери мене з собою!

Служитиму вірно тобі, як пес... Все зроблю, що захочеш! Бери мене!

Маленька сценка дуже у стилі тропіків, але не зовсім у японському дусі. Проте Акіра дуже спокійний і опанований. Він, здається, навіть сподівався цього. Рішуче, але без брутальности, віддає простягнені руки і промовляє до неї по батьківськи:

— Ну, вже добре, Соледад. Поїдеш зі мною, коли хочеш. Сідай собі...

Він підсуває їй стільця. Проте, щось недоповіджене, притаєне залишається у воздуху і Соледад слухняно, але мовчки, опускається у фотель.

Щоби перервати цю ніяковість, починаю тепер з іншої бочки:

— Ви вже вибрали корабельну лінію?

— Я хотів було їхати через Сибір. Але, коли Соледад іде зі мною, попливемо кораблем. Буде нам веселіше... Поступимо певне до Манілі...

Соледад плече тепер у долоні. Вона вже поправляє собі зачіску, жмурить очі, стоїть перед дзеркалом з напухлими від ридання очима.

Перегортаю неуважно якийсь грубий проспект. З його сторінок дивляться на мене мальовані індійські пагоди.

Внедовзі ми прощалися назавжди. Соледад була трохи сумна і маломовна. Вона закрила шию широким англійським шалем, у волосся встромила якусь колірову цяцьку і виглядала наче фантазійний, східний етюд Анрі Матіса.

Одна її рука спочивала на рамені Акіри, але його думки не були при ній. Він говорив якісь банальні, увічливі слова і стискав мені долоню. Один тільки раз глянув на мене давнім, теплим поглядом і сказав:

— Напишу до вас.

Поїзд рушав спровола з задимленого двірця.

V.

Я дістав карточку з Манілі такого змісту:

„Прощаю тропіки, де тільки літ прожив. Соледад передає вам привіт. Вона залищається тут. Відставив її, звідки взяв. Завтра у дальшу дорогу до Японії.

Сам, як перше...

Здоровлю, Акіра“.

Отже так... Бідна Соледад!

VI.

За шибамі японського дому плаче сльозами дощ. Вікна задухли водою, дзвонять, кланцяють зубами, завісами. Кудись низом вітер чеше самітне дерево, горою хмари нависли сірим, безмежним засиллям.

Яка це пора року? Весна, осінь, зима?...

Вже довгі місяці не маю вістки від Акіри. Чому сьогодні знову цей одноманітний дощик наводить на мене думки про нього? Сиджу самотній у кутку салі, а поза мною танцюють на шибці краплі дощу і змивають з краєвиду світа всі фарби.

У другому кутку салі сидить за столиком кількох японців. Товсті хмаринки диму повзуть ліниво навколо них. Сидять майже нерухомі, тільки чую їх голоси, далеке гудіння екзотичних комах. Тужно.

Але ось один з них віддаляється від решти і підходить до мене. Це старий Накамура, мій добрий приятель.

З його кишені вилазить жмуток японських газет. Він сідає біля мого столика, витягає газети з кишені, кладе їх перед себе. Усміхається.

Симпатичний, добрий Накамура! Він заєдно залишає своїх земляків, щоби сісти біля мене. Він певне хоче спокійно прочитати тут свої часописи. Ввічливо киваю до нього головою.

— Поганий час — каже до мене. Притакую головою.

Накамура виглядає заклопотаний, розсіяний. Він водить скрізь очима, кашляє і поправляється у кріслі. Чи має мені щось сказати?

Обсервую його уважно. Тепер витягає з кишені газети і розгортає їх на столику. Закриває ними майже весь столик, бо японські щоденники обемисті. Ось „Осака Майнічі“, там „Асаші Шімбун“. Скільки разів сидів я над ними, відцифровуючи таємничі значки...

Але чому мій хлопець не читає всіх часописів? Його погляд повзе непримітно десь по дорозі від стелі до вікна. Про що думає він?

Краплі дощу стукають дискретно позаду мене об шибку. Чую, як сміється хтось коротко

і гамірно. Зір Накамури сходить тепер униз. Коли спочине на мені, промовлять його уста.

Ніяковію. Накамура має мені щось сказати. Чому японці роблять стільки церемоній для кількох марних слів? Може промовити першим?

Але зір японця минув мої очі, залишив мене і зійшов на столик, прикритий газетами. Тепер мій друг, здається, читає... Але ось бере у руки один листок газети і подає мені.

— Ви знали його, правда?

Поквапно хапаю передану газету. Пробігаю очима високі стовпці японських значків. Задержує мій погляд одна фотографія. А-а!

— Невжеж Акіра?

— Так, це він — говорить спокійно Накамура.

— Що пишуть про нього? — допитую. Шукаю очима відповіді серед стовпців газети, але густо задруковані кольони стоять тепер переді мною непроглядним темним бором; нелегко продиратись крізь нього. Але ось гущавина проріджується дещо.

— Чи щось кримінального? — питаю несміливо.

Накамура має суворий вираз обличчя. Він показує пальцем наголовок статті.

— Він кинув бомбу на поліційну стежу...

Мовчу. Воджу очима по друкованому папері, але не читаю.

— Яка кара жде його? — питаю ще.

З вуст Накамури тільки одно слово, коротке і проречисте:

— Смерть.

— Смерть??

Каплі дощу перестають тепер на мить танцювати на шибці. Чи і вони слухають страшної вістки? Чи завсіди, скрізь, навколо, чую твердий, металічний звук Накамурового слова і тепер, зняте жахом, чаїться воно у смертельній тиші?

Що таке смерть?

ЕКЗОТИКА І ХИТРОЦІ.

I.

Коли переносуся сьогодні думками до часів мого побуту в японському домі, неодмінно згадую Марінету. Була це особа невисока ростом і незначатна своїм соціальним становищем, проте у нашому японському середовищі грала вона немаловажну роллю. Перш за все тому, бо була сестринкою сторожів, значить, складовою частиною механізму нашого дому. Разом з тим була це істота повна щиро жіночих вальорів, з гарячими, живими очками і ясним, дзвінким голосочком, гнучка, девятнадцятилітня і приваблива. Нераз крутилася вона по довгих коридорах нашого дому, носила каву хорим або симулянтам. Часом забарилася довше між двома поверхами, біля ліфту, або поміж двома сусідськими кімнатами і тоді дзвенів у шибках нетерпеливо здоровий голос нашої сторожихи:

— Марінето! Де барисься?!

Був це перший алярмовий сигнал. Коли доходив він до вушок Марінети, наступало кілька головокружних, акробатичних скоків з поверхів униз, після чого все втихало.

Але бувало і таке, що сигнал не мав ніяких наслідків. Тоді ставав посеред коридору сторожів син, здоровезний парубяга і взявшись за боки, сичав:

— Маррр!...

Цей другий сигнал чули вже всі без винятку, не виключаючи глухих від народження, а мав він такі наслідки, що на порозі котрогось покою зявлялася Марінета, лиха і войовничо настроєна і починала зі своїм кузином довгу сварку, що неодмінно починалася від слів:

— Мовчи, старий кальошу!

Тут мушу сказати, що наші сторожі заздро оберігали т. н. „невинність“ Марінети, до чого, зрештою, були навіть обов'язані правильником студентського дому. Правильник цей, що об'язував скрізь у студентському містечку, забороняв вступу у дім особам жіночого пола. Наш японський дім замешкалий був у більшості людьми поважними, вченими професорами університету, і з тої рації, і для свого екзотизму, мав деякі привілеї. І так, з часу, коли професор Іто завів у своїй кімнаті щоденні французькі і — хтож сумнівається? — жіночі лекції, дівчата внадились у наші мури і під претекстом лекції конверсації, відбувався у дверях покоїв і на сходах правдивий французько-японський кадрили. Проте становище Марінети було настільки окреме, що була вона одинокою молодою дівчиною, що мешкала під одним дахом з нами, правда, під заздрою опікою своєї тітки.

Будь ласка, уявіть собі тепер усіх цих япон-

ців, що крізь ворухливі очиці нашої Марінети починали дивитися на європейський жіночий світ. Правда, японські люди переважно стримані, несміливі. Перша така зустріч японця, скажім професора університету Васеда*), з Марінетою мусіла бути вершком спантеличення. Уявляю собі її так:

Пан професор, з причини зміни підсоння, сильно закатарений і прохає снідання до покою. У дверях з'являється з кавою Марінета, кланяється по пенсіонарськи, трохи як японська гейша і зорить у бік японця. Наш учений професор вистрибує у своєму коліровому немако**) з ліжка. Його рухи високо дистинговані, на лад рухливої токійської Гінзи. Проте Марінета лякається. Грудочка цукру, або може ложечка, паде на землю. Але Марінета не підносить її. Вона кладе пальчик поміж губки і паленіє, може навіть тремтить. Пан професор шукає нервово рукою підручника французько-японської конверсації ну, і т. д. і т. д. Ефект такий, що катар пана професора не проходить, затягається, стає хронічною, просто невилічимою хворобою.

Мабуть у подібний спосіб почалась історія з багатющим радником цісарського японського двору, паном Такаяма.

Яким способом попав він у наш студентський дім? Щоби прожити у чисто японсько-

*) Один із кількох славних приватних токійських університетів.

**) Щось ніби наша піжама.

му середовищі, з цікавості, для безпеки? Деякі люди Далекого Сходу уявляють собі Париж ніби зачарований замок, що в ньому заховано десять буддійських перешкод, що людині не дають дійти до Нірвани. Чи зважитися богомільному і богобоязливому у цей замок? І вони вибирають японський студентський дім, у лукавій надії, що сміливіші земляки добули вже ключів до найцікавіших і найпікантніших кімнат цього замку.

Пан Такаяма мав ще окрему причину бути обережним. Він повіз в Європу величезне, штудерно виплекане, черево. Він нагадував мені ці китайські, порцелянові фігурки якогось монструального бога чи святого. До фігурок цих привязаний забобон достатності та щастя. Проте поява пана Такаями у нашому домі не для всякого була щасливою і приємною. Наш новий товариш страшенно дорожив усяким комфортом і вигодами. Хтось розказував навіть, що він обезпечив своє черево в асекураційному товаристві, як американські фільмові зірки свою красу і ноги.

Наші сторожі навипередки служили багатющому японцеві, але Марінета глузувала з нього. Тямлю її усмішки і міни, коли претяжкий і спітнілий котився крізь велику салю. Поза його спиною видувала вона щічки і наслідувала його рухи, при акомпаніяменті нашого загального здавленого реготу. Правду казати, то це неуважливе і глумливе відношення Марінети до нашого Такаями згодом теж зовсім не змінилося. Проте

мушу, разом з усіми мешканцями нашого дому, прийняти за дійсні і правдиві деякі факти, що лягли в основу для всіх нас несподіваної розв'язки.

Важко означити сьогоднішній момент; коли думки Такаями сплелись уперше з іменем Марінети. Цей важливий день мусів бути теплий, вогкий і тужливий, як водиться весною у Парижі. Може бреніли вже навіть перші весняні мушки і не давали японцеві спати. Може спокуслива свіжість воздуха дала йому небезпечних ілюзій про жвавність і гнучкість його м'язів. Це тільки безосновні гіпотези. Правдою є, що п. Такайма безмірно забажав брати лекції французької конверсації і що Марінета спочатку навіть слухати не хотіла. Що не напросилася її сторожика, що не насварив сторож, Марінета мала для них одну тільки відповідь:

— Зовсім не цікаво вчити такого мула!

Аргумент цей був зрештою такий сильний і переконуючий, що сторожі вмовкали і відклали на пізніше дальші пертрактації.

Але, трохи згодом, Марінета сама забажала давати лекції Такаями. Причин цього не беруся шукати. У дев'ятнадцятилітній головці спокусливої чорнявки може повстати не одна така химерна думка, що не підходить під ніякі логічні преміси і правила.

Одначе для правди мушу сказати, що ніхто з нас навіть не знав про ці лекції. Ми всі зберігли в пам'яті протести Марінети, її глузування та

сльози. Вона сама стрічала нас завсіди весела і зальотна, як перше.

- Щойно малий інцидент, що трапився мені з Марінетою на балі у нашому домі, розкрив мені очі на таємну її гру. А сталось це осьяк:

Усі студентські доми влаштували в себе балі, трохи для пропаганди, більше для невязаної нічим забави. Захотіли таких вечорниць і японці. Описувати їх не беруся. Не потрафив би по коротці розказати ані наших сподівань і побоювань, ані описати жовтолицих у фраках, що стояли рядком під стіною, ані кількох делікатно розмальованих японок у кімонах, ані скляної салі, що горіла коліровими лямпіонами, ані екзотичних формою і змістом танків, ані дефіциту. Стародавнє кото*) поставили на середині салі і серед загального зацікавлення лисий віртуоз співав нам пісень про дощ. Так, про дощ... За все життя не тямлю поетичнішого співу.

Саме спів скінчився і музика заграла до танцю. Я підійшов до Марінети, випереджаючи кількох японців. Коли доторкнув її руки, завважав у неї чудове японське віяло. На попелятому тлі шовку розмальоване було рівне плесо прозорі води, зрідка заросле трощею. У воді виразно малювався образ завішеної на галузці пташки, сама-же птаха зазначена була на краю малюнку тільки пазурчиками.

*) Музичний інструмент, що трохи нагадує нашу бандуру.

— Чудове віяло? звідки його маєте? — я не здержав свої цікавості.

Загоріли тріумфом, так мені здавалося, чорні очі Марінети. На кінчиках вії і у куточках уст тремтіла збиточна усмішка. Але уста її мовчали.

Я дивився на неї хвилинку пильно, потім ми обоє водночас розсміялися.

— Ви небезпечна дівчина — сказав я до неї.

— Хочете знати? — спитала нараз і не чекаючи відповіді, потягнула мене за руку поза коло танцюючих пар.

Я нічого не розумів, але дозволив вести себе. Ми пройшли довгий коридор, де кілька фліртуючих пар не звернуло на нас найменшої уваги. Марінета вивела мене на сходи. Тепер зійшли ми кілька ступнів униз і ввійшли до малого, бічного покою.

Багато з нас навіть не знало про існування цього сховища. Кімнатка призначена була давніше на бюро для секретаря дому, але здавна ніхто її не вживав. Тепер потопала вона у півсутінку малої лямпочки, закритої темно-червоним абажуром. Очі поволі звикали до темряви.

— Бачите його? — спитала Марінета невідомо кого, чи мене, чи когось у кімнаті.

Тоді нараз побачив я „його“. Він сидів поза столом і у своїй непорушності видався мені статуєю таємного божества з одної зі святинь Будди. Очі нерухомо вдивлялися у мене. Губа спадала йому низько, відкриваючи дорогу до вуст

і горла і я чекав, коли бухне звідти струя холодної води, наче з пащі камяного дракона міської фонтани.

— *Voila mon petit-choux**) — сказала Марінета, всміхаючися дискретно.

Такаяма зітхнув глибоко і промимрив щось незрозуміле.

— Ви замовили шампана? — сказала знову Марінета.

Аж тоді замітив я пляшку шампана у казані льоду і дві порожні чарки. Я глянув здивований на дівчину.

— Нас тепер більше, — сказала вона наче у відповідь мені.

Такаяма неспокійно порушився за столом. Видко було, що моя поява дратувала його.

— Не трудіться, — сказав я до Марінети, що вже відкорковувала пляшку, я зараз піду. Замовив танок... Обовязки...

Я хотів піти. Але Марінета станула мені у дорозі.

— Залишіться ще — просила. Зараз добуду третю чарку...

— Не треба — прохав я у свою чергу.

Полилася шумна рідина у чарки і я мусів замачати уста. Але бронзова статуя надалі була непорушна.

— Чому пан Такаяма не пі? — спитав я, ставляючи чарку на стіл.

*) „Ось і мій солоденький“.

— Не звертайте на нього уваги — викривила гримасом усточка Марінета. *Il boude !**)

Екзотична статуя зітхнула глибоко.

— Прощавайте! — наважився я знову.

— О, о! — обурилася Марінета, — який нечемний! Не треба йти!

Вона тупнула ногою.

Я не знав, що робити. Мовчанка Такаями бентежила мене. „Одного з нас тут за багато, це ясно”, міркував я — але як „спалитися”? Дверей берігла Марінета. Тепер мовчали ми всі, тільки три пари очей горіли таємним вогнем у сутінках кімнати.

Нараз задзвенів веселий сміх Марінети. Одним скоком стрибнула вона на коліна Такаями і обняла його за шию.

— Ну, чого мовчите, *vilain garçon* — тулилася до нього.

Такі несподівані пестоці оживили відразу гротескову статую. Тяжкі щоки затремтіли, очі глянули ласкавіше на мене, а розкриті вуста замкнулися на мить, щоби прохрипіти кільки плаксивих слів.

— Бачите, що вона зі мною робить.

Я скористав з нагоди, щоби втекти.

— Чого йдеш, недобрий? — почув я ще повний докору голос і спокуслива головка Марінети, здається, кидала за мною погляди, ніби блискавки.

Я мерщій замкнув двері за собою.

*) „Він дується“.

Цей інцидент станув мені перед очима, коли Сокічі виявив передімною всю неімовірну тайну.

II.

Зайшов він до мене, як звичайно, з руками в кишенях і з муринським фокстротом на кінчику язика. Ногами перебирав кумедно, наслідуючи танок. Чи не було це ледви кілька днів після балю? Але все це було роблене, нещире. Коли зложені в трубку вуста перестали свистати, все обличчя прибрало відразу маску трохи комічної поваги. Сокічі якось клопітно зашарудів ногами, машинально розкрив якусь книжку і сів на ліжку. Тепер він усміхнувся трохи штучно і кинув запит:

— Ви знаєте, що скоїлося з нашим Така-ямою?

— Ні, не знаю.

Сокічі замкнув книжку і відіклав її на бік. Він, здається, шукав відповідних слів, але не міг їх найти.

— Ця Марінета закрутила йому голову — сказав нарешті.

— Не дивниця — відповів я — нічого собі дівчина.

— Це правда — він згодився зі мною. — Але вона задалеко пішла...

— Як ви це розумієте?

— Ну, звичайно.

Сокічі встав з ліжка, встромив руки у кишені і почав знову ногами фокстрота.

— Такаяма закохався? — допитував я знову.
Сокічі перестав „фокстротувати“ і станув нерухомо, вдивлений кудись у стелю.

— Може ні... Не було в кому...

— Але?

— Але має тепер великі неприємності...
Знаєте, вона хоче?

— ??

— Вона хоче, щоби він з нею женився.

В мене вдивлялося тепер обличчя японського сатира, все викривлене широкою, німою усмішкою, з двома горіючими очима.

— Знамените! Неймовірне! — зареготався я.

— Не думайте, що це жарти — почав знову Сокічі — це зовсім поважно.

— Проте, Такаяма...

— Такаяма в розпуді. Марінета плаче. Може вийти скандал...

— Але-ж це абсурдне, неймовірне!

Сокічі міряв тепер кімнату довгими кроками. Він уже не сміявся.

— Марінета напирал. Грозить фантастичними речами...

Тут він почав говорити щось про префектуру поліції, суд, навіть японський консулят. Я вже не слухав. Перед моїми очима станула на мить Марінета з віялом Такаями у руках. Її очі сміялися хитро; серед блілого личка карміном горіли вогкі, привабливі уста. „Могла бути навіть дівчиною — роздумував я — цим дешевим дівоцтвом докраю зіпсованої жінки...“

— Сторожі знають? — спитав я знову.

— Ще ні — відповів мій друг. — Саме хотів вас прохати... Зайдіть, заїдемо до Такаями. Трохи розважимо його. Ви знаєте тутешні відносини. Порадьте, що робити...

Такаяма мешкав на першому поверсі. Йому, як японській знаменитості, призначили дві окремі кімнати. Зрештою, ледви чи помістився би він в одній.

Ми застали його в стані великої духової депресії. Сидів біля розкритого вікна і з міною самогоубця вліпив повний меланхолії погляд у блідувату силветку далекого Пантеону. Вечоріло. Пахли якісь невідомі мені квіти. — Внизу крізь бульвар проїзжав тяжкий автобус.

Такаяма навіть не завважав нашого приходу. Сокічі підійшов до нього тихенько і поклав йому руку на рамени.

— Це він... — сказав конспіративно.

— Дякую — ледвичутним голосом прошептав Такаяма.

Таких слів і такої інтонації я не сподівався. Мене, видко, вважали за знаменитого лікаря-ворожбита, що приходить до тяжко недужого. Мені було ніяково і я вважав за потрібне заявити з місця, не зважаючи на попсований настрій:

— Не знаю, чи зможу порадити...

— О! — метнувся в мій бік Такаяма, — не кажіть! Я повний одчаю!

— Він у розпучі — підтвердив Сокічі, якби з докором.

Я сів на столику, біля Такаями, Сокічі запалив світло. Черевань мало не приблід від страшного терпіння. Він покривав собою стільчик, як непорушна купа безнадійного нещастя.

Я мусів слухати подробиць, які пропускаю.

— Що робити? — заскавулів Такаяма. Щоки обвисли йому ще більше, а тяжке черево хитнулося і добуло зі себе дивний якийсь стогін.

— Не треба брати надто поважно цього всього — я заспокоював його, як умів.

— Чи ви пробували балакати з Марінетою? Розтовкмачити їй, що...

— О, о! — кинулись на мене з острахом обаяпонці. — Неможливе! Виключене! Просто небезпечно!

— Чи немає аргументів, що промовилиб до неї?

Такаяма сумно хитнув головою.

— Радніше з чортом балакав би, як з нею, — сказав знеможений.

— Тоді поговоріть зі сторожами, — завершив я.

— Це може найвідповідніше, — сказав Сокічі.

Він довгими кроками міряв здовш і вшир кімнату. Нарешті станув перед Такаямою і почав у діловому тоні:

— Я довго думав уночі над вашим невідрадним становищем і прийшов до переконання, що це найпростіший вихід. Скажіть — він повернув-

ся до мене — чи ця каста людей в Європі вражлива на аргумент грошей?

— Безсумнівно — запевнив я його, — але мусите бути обережні.

— Це так важко, просто неможливо, — простогнали оба.

— Але треба балакати самому.

Я сказав це на те, щоби оминути неминучої пропозиції.

— У наших відносинах посередництво у такій делікатній справі вважали би недискрецією, просто образою. Зовсім не те, що у вас...

— Шкода — простогнав тонким сопраном Такаяма.

— Що і як балакати? — спитав Сокічі, що мабуть почув у собі новий приплив енергії. Він недвозначно брав у руки інтимні справи апатичного і зневіреного земляка.

— Все, що скажете, добре буде — я підбадьорював — тільки відважно до діла!

— Як легко вам це казати — зітхнув Такаяма і підвівся тяжкувато з місця. За ним встали і ми.

III.

Ми провели його аж до вузеньких сходів, що вели униз до мешкання сторожа. Такаяма стояв понад ними, ніби на краю бездонного провалля. Знизу долітав різкий голос сторожихи. Хтось опонував їй здержливо, похлипуючи. Це була Марінета.

Такаяма кинув на нас, ще востаннє, погляд засудженого на смерть і трохи сам, трохи штовхнений Сокічім подався у фатальні східці.

Я схильний вірити, разом з різними авторитетами від людської психології, що деякі окремі місця і середовища настроюють нас до песимізму або оптимізму; що у деяких ми відчуваємо себе дивно чужо та погано, що вони набірають для нас якогось спеціального, занадто правдивого і болюче інтенсивного змісту. Знають цю правду вязні, закохані й недужі.

Наш Такаяма сидів на маленькім стільчику в кімнаті сторожів. Проти нього, над креденсом, такав несупокійний годинник і значив час, що лишався йому ще до смерті. З маленького триніжного столика, так близько-близько, що Такаяма, здається, рукою його досягнув би, дивилося на нього вдоволене і безмірно дружнє обличчя нашого сторожа зі звичайної фотографічної рямки. Навіть ці квіти у вазонках були чужі й незрозумілі для нього, навіть ці кольорові листівки понатикані у брудний, псевдояпонський параван.

Сторожиха ходила здовш кімнати. Вона безнастанно балакала. Її нервові руки водно доторкали якогось предмету, посували крісло, зачіпали клямку. Її очі наводили жах і сполох. Її слова... Щож, Такаяма не розумів її мови. Його знайомство французької мови обмежувалося до кількох фраз, запитів. Цей бистрий потік слів, пере-

тиканий ядерними висловами „арґо“*), лякав його тільки своєю грізною інтонацією, як гамір і стукіт, що заповідає близький вибух вулькану.

Наш сторож двоївся у його очах. Один, цей з фотографії, сміявся наївно й байдуже. Другий, живий і суворий, повис в якійсь дивоглядній позиції на дверях, що вели до виходу. Він якби загороджував Такаямі дорогу до втечі. Його худощаве обличчя, бліде, як полотно, рухалось конвульсійно. Наш сторож мав неприємний „тік“ у правій щоці. Коли знервувався, скакала йому кістка і корчилось око. Він мовчав і тільки небуденним виглядом зазначував свою солідарність зі сторожихою.

В одному куточку хлипала у хустинку Марінета. Вона сховала голову поміж коліна і сиділа мала і... незамітна і саме тому подвійно небезпечна.

Ситуація, без поважніших змін, тривала вже довший час. Саме годинник вибив якусь дуже пізню годину. Тоді Такаяма рішився промовити. Він зробив знак рукою, що хоче балакати і видувив з себе:

— Я дам гроші... Я її вчитиму, поможу в едукації.

Слово „гроші“ зробило те вражіння, що сторожиха стримала нараз бистрий потік слів і стала німа перед ним, але не менше загрозлива і гідка, мов вульгарна статуя-фетиш дикого племені. Обличчя сторожа почало ще жахливіше ви-

*) Паризька говірка апашів.

кручуватися і скакати. Тільки Марінета стрибнула мов дика кітка і наставивши пазурчики, кинулася до лиця Такаями.

— Не хочу ваших грошей! Не потрібую ласки! Хто верне мені дівочу честь... — і залилася слізмами і голосним лементом.

Бідний Такайма мало не омлів. Він просто душився у малій, гарячій кімнатці. Стільчик завважав йому страшенне. Він найрадніше сів би, японськи, на долівку, але стидався і лякався рупити з місця. Безнастанно втирав піт із лоба і кліпав очима, як людина, що залізла у густий чад. Думок у голові не ставало, вони до одної вивтікали кудись, наче щурі з потопаючого корабля.

За хвилинку все замовкло у кімнаті сторожів. Марінета вернулась у свій куточок. Її хлипання чергувалось зі сопінням Такаями. Сторожиха стояла мов задубіла, обличчя сторожа тремтіло регулярно, як упертий механізм годинника.

Ця мовчанка занепокоїла Сокічія, що все ще стояв на верху фатальних східців. Довго не думаючи, він збіг униз, натиснув клямку і ненароком став посеред хати. Коли переконався, що Такайма ще живий, трохи заспокоївся. Потім повернувся до сторожів і почав рецитувати:

— Вона поїде до Японії, добре? Як його секретарка. Буде брати платню, побачить світ! Я вам гарантую це в його імені. Вона поїде і вернеться щаслива, багата!

Більш не стало йому духу і він знеможений упав на крісло. Але все його обличчя сяло тріумфом. — Ще в ночі підготовлену, вивчену лекцію продеклямував без помилки. Такайма був урятований. Сокічі наляв собі склянку води і пив її поволі, цмокаючи язиком, як малі діти солодку лімонаду.

Що потім діялося, не хочу у подробицях розказувати. „Ende gut, alles gut“. Цей епілог важливої конференції почався з того, що сторожика нараз віджила, побігла до Марінети і почала її переконувати.

— Марінето, ти чуєш, що панове казали? Станеш секретаркою Такаями, поїдеш до Японії. Щодо платні, то вони тебе не скривдять. Я спокійна.

Але Марінета не зразу помякшала.

— Що тітка тут розказують! Прошу залишити мене в спокою!

Треба було втихомирювати її і переконувати і тільки після довгих умолювань вона наважилася встати з місця. Хлипала ще, немов машинально, але очі мимоволі сяли тріумфом. Простягнула свою руку Такаямі неймовірно театральним жестом, може простудіованим скрупулятно перед дзеркалом. Її погляд упав на Такайму звисока, мало не з неба. Після скінченого двобою переможець простягав великосердно руку своїй жертві. Ні, тільки кінчики пальців.

Коли дві години пізніше я вастукав до „льожі“ сторожа, веселий настрої панував у малій

кімнатці. У склянках жовтіло якесь дрантивеньке вино. Марінета, обнявши Такаюму одною рукою за шию і з чаркою у другій, спочивала вигідно на одному з величезних колін Такаями. Вона співала якоїсь веселої бульварної пісеньки. Наш сторож сидів на краєчку крісла і розказував одну з подій свого доволі банального життя. Але ніхто його не слухав. Сторожиха сперлася спиною на креденс і всміхалася вдоволено. Одно її око клеїлося вже і хотіло безумовно спати. У куточку сидів Сокічі. Легкий тріумф спантеличив його і вибив з рівноваги. І він усміхався тепер задовольнено, як п'яний Сатир. Трохи збоку сидів іще кремезний парубок, сторожів син і побренькував дискретно на гітарі.

У цьому гармонійному образку було щось з чару старонідерляндської школи, що любила теми з життя малозамітних і вдоволених людей. Теніс, може Фан Остаде? Тільки з додатком екзотики у сюжеті.

СОКІЧІ ПИШЕ ДЕННИК.

— Що думаєте, Сокічі, про наших жінок?

Не вперше ставив я йому цей запит і ніколи не міг допроситися відповіді. Але тепер Сокічі завагався. Він спровола витягнув з кишені малий, у зеленій, сап'яновій обкладинці, записничок. Заки почав читати, глянув ще мені допитливо в очі, якби боявся доглянути у них хоч одну прошинку іронії. Але вони говорили тільки про мою цікавість. Тоді Сокічі похилив голову і розкрив записник. Довгі поплутані ниточки японського відручного письма замаячіли мені перед очима.

„Фльоренція.

Делікатна, білолиця як гейша з дільниці Асакса. Її русяве волосся нагадує з коліру суху лушпину рижу. Це волосся спершу відпихало мене і аж згодом я почав насолоджуватися ним, як невідомого смаку овочем.

Звикла приказувати мущинам. У товаристві жінок поводитья як нетямуца дитина. Звичайно, Європа це світ навиворіт.

Мистецтво залицяння знає Фльоренція до

найменших подробиць. Часом думаю, може в неї на спині витатуований жахливий павук, про що розказує Танізакі*).

Це делікатно виплекана ростина. Наш Ніппон знає також жінок великого хову. Але вони не мають колючок. Належу до тих мущин, що люблять, коли квітка коле.

Може воно і зле, бо саме через Фльоренцію я сильно занедбав виклади на Сорбоні. Але воно дає і деякий досвід і це хвилююче почування життя. Чи найбільше захоплюючим змістом життя не є саме ця інтенсивність переживань поміж обома полами?

Надто довго проживаю вже у Франції і починаю проникати її думками. (У цьому місці Сокічі усміхнувся).

Врешті-решт не можу Фльоренції забути.

Катінка.

Те, що зблизило мене до Катінки, це була її доля, розгубленої серед світу, бідної дитини землі.

В неї багато мелянхолії. Часом вибухав веселістю, сміхом, але мене вже не виведе в поле. Найбільша її веселість покриває тільки притаєний жаль, тугу. Кажуть, що всі славянки такі. Не знаю.

Катінка це матеріально незалежна жінка. Взагалі мушу сказати, що найбільше відповідає

*) У відомій новелі п. н. „Шісей“ першою жертвою витатуованої гейші вправ сам артист Сейкічі.

вона тому ідеалові європейської жінки, що я створив собі на підставі прочитаних книжок, ще в Японії.

Вона зовсім не зальотна. Живе своїми думками, примхами, може споминами.

Коли уперше віддалася мені, говорила про призначення. Вона вірить у фатум. Ціла поринає у світ своїх фантастичних ідей. Деякі, часом маловажні, події життя звязують її сильніше з мущиною як почування. Дивно!

Марінета.

Кілька ночей з черги снилися мені її очі. Це було томляче й хвилююче, наче перше переживання невідомої пристрасти.

Проте Марінета жахливо розчаровує. Поза покришкою краси і свіжости криється душа безкомпромісова і вульгарна.

Вже її усміх був ревелюцією для мене. „Цієї жінки стережися!“, — сказав я зразу собі.

Бідний Такаяма, ніби цей пустельник Куме загорів на вид білої ніжки і з хмарки, де сидів, упав на землю*). Здається, удар був надто брутальний для такої тяжкої особи.

Та хто краще за Марінету співає паризьких, бульварних пісень?

Хоч усміхається вона перфідно, сміх має щирий і заразливий. Завжди пам'ятатиму, як

*) Аллюзія до японської легенди, що про неї є згадка у відомих пам'ятниках бонзи Кенко п. н. „Цуре дзуре гуса“.

сміялися ми разом з нею з бідного Такаями. Просто боки зривали. Але щось в неї є, що навіки лишається чуже для японської вдачі. Ми такі формалісти...”

КІМУРИН ПРОФЕСОР.

1.

Бідний Кімура, як добре памятаю його завжди всміхнене обличчя з маленькими оченятами, що сяли теплим вогнем віри і надії. Він студював хемію й обвантажений книжками гнав коридорами нашого дому наче зовсім молоденький школяр, що поспішав на недозволену партію футболу. Коли вдалося задержати його намить, то весело всміхнені очі виявляли якийсь несупокій і неймовірну діловитість, якби чекало Кімуру на перехресті бульварів за 5, найдалі 10 хвилин, важливе побачення, вогкі уста коханої дівчини, може листонош з грошевою посылкою зпоза моря. Його уста тремтіли, а слова не мали цього конкретного значіння, що у мові інших людей. Ні, Кімурині слова мали щось з пливкості почувань і невпійманости підсвідомих відрухів волі, що врешті-решт упевняли в одному, що думки японця були десь далеко, не тут і не з нами. Але де саме?

Тільки раз, однісінький раз, удалось мені почути від нього щось, наче пляни про майбут-

не, мрії, може сміливі, але до подробиць впорядковані. Ми сиділи в куточку великої салі. Кімура держав у руках розгорнений том якогось астрономічного підручника, а я сидів біля нього і, дослівно, не давав йому вчитися. Вечірній спокій заохочував до сповіди. Білі зуби японця сміялися в усміху, руки тремтіли нервово. І я почув від нього довгу лісту європейських і американських міст, що славилися хемічними факультетами, а поруч кожного цифру літ майбутніх його студій. Це було приблизно так: Вірцбург 2 роки, Гайдельберг 3, Оксфорд 3, Філядельфія 2... Ліста тягнулася на десятки літ. Я глянув на блідоньке Кімурино обличчя, на його мізерний вигляд, на тремтливі руки. Але що значив його вигляд супроти надій і віри? Чим були скромні матеріяльні засоби супроти волі?

Проте поза Кімуриною надією й волею, поза його впертістю й мізантропією, стояв хтось третій, про якого існування спочатку я й не знав навіть. Бо й якжеж було знати про когось не-присутнього? Кімурин професор цеж була тільки тінь, телепатична сила, таємна сугестія, що заволоділа нашим товаришем. Правду казати, то, не вважаючи на фотографію старенького японця, що висіла в Кімури понад ліжком, я й не зовсім вірив у реальне, матеріяльне існування цього магіка. Чи можливе, щоби в житті людини, молодого студента, професор значив так багато, щоби на десятки тисяч кілометрів регулювати кожен його крок, натхнути кожне

Його слово, щоденний хід думок? Незвичайне, правда? Тому я, нетяма і не-японець, думав про себе, що фотографія над Кімуриним ліжком це тільки симпатія, пошана, подив або дорога серцю пам'ятка, а Кімура просто чудак разом з його листами-звітами. Річ у тому, що кожного тижня наш друг писав довгого листа до свого професора з різними подробицями про хід своїх студій, ба, навіть повсякденного сірого життя. Я здвигав раменами. Таке не водиться у нас. Воно навіть трохи і смішно, пахне дівцтвом, маминою спідницею.

Оця манія — бо якже-ж її інакше назвати? — нашого Кімури інтригувала мене і я постановив зміритися, хоч на мить, з таємною силою невідомого професора. Наш друг, як я вже казав, не виходив нікуди з дому, хіба на виклади і до лябораторії, отже мені забаглося витягнути його до... каварні, хоч на часок відірвати від дивного впливу, побалакати з ним про щось безтурботне, про партію шахів, жіноцтво, прогульку над море.

Сокічі не вірив, що мені це вдасться. Він іронічно підсміхався і впевняв, що краще знає Кімуру і його щоденні звички. Але чи це вперше Сокічі явно глузував із моїх починів серед японської братії нашого дому? Його глум тільки підбадьорував мою амбіцію. Ми заложилися... Добре тямлю цей момент, якби це було вчора. Ми йшли сходами угору. Кімура мешкав на п'ятому поверсі; у величезних вікнах нашого дому,

ніби у зачарованому крутіжі, падав униз Париж, прибраний у колірові сяєва ночі. На краю небозводу тоненькою, нервовою ниточкою мигтів, утікав у безвісті, підміський поїзд. І ми заложилися: за пачку шоколяди і дві чарки „мандарина“ з цитриновим соком. Мій друг сміявся; він був певний виграної.

Але Сокічі програв заклад. Сам не знаю, як це сталося. Я мав у запасі цілий тягар аргументів і пробував їх один по одному. Сокічі сидів у кутку кімнати і весь час тільки посміхався і видивляв очі на мене зі скаженою іронією. Думаю, що аргументи не переконали Кімуру, але він, просто, не захотів образити мене. Я так гаряче настоював.

Але як-не-як було, ми бігли цього вечора у трійку на близьку Порт д'Орлеан, до Дюпона, нашої студентської каварні. На вулиці пільма стояла непроглядна і дощ сік безмилосерно. Але чи дощ має в обставинах студентського життя якенебудь значіння?

Перемоклі до сорочки ми попали до Дюпона. Коли нарешті сіли за столик, Кімура неначе повеселішав. Він розглядався цікаво довкола себе і робив дотепні замітки про присутніх. Тільки приявність дівчат бентежила його трохи. Але його острах замітили і ніодна не присілася до нашого столика.

Можливе, що Кімура лишився би з нами довго; може від Дюпона перейшли би ми куди на Монпарнас, у сам центр нічного життя, якби

не Сокічі. Це він помішав мені карти і зіпсував усю гру. Звичайно, одна тільки злість і злоба, з причини програного закладу, подиктували йому цих кілька слів, сказаних у тоні делікатного докору.

— А що сказав би твій професор, якби знав, що ти у шиночку сидиш?

Вражіння було приголомшуюче. Кімура затремтів, поблід і втратив гумор. Він замовк і став розсіяним і неприязним, як завжди. За хвилинку він уже розпрощався. Ми й не задержували його, це не допомогло ні трохи. Ніби п'ятий ішов наш японець поміж столиками. Пройшов біля буфету. Вже у дверях задержала його чорна Каміля, молода й гарна дівчина. Кімура тільки ввічливо всміхнувся, попрохав вибачення, делікатно відірвав руку, що держала його вже за рамя. Ось іде він уже крізь потопаючу у воді площу, пробивається між лискучі бляхи авт і трамваїв, пропадає нам з очей у людській юрбі і п'їтьмі ночі.

— Чудак, ваш новий приятель, — казала Каміля, коли присідалася до нашого столика.

Сокічі був дуже збентежений, я навіть не посмів докоряти йому. Якби не дівчина чорнявка і програний Сокічім „мандарин“, ми повернули б певне зразу домів, до того роздратовала нас Кімурина втеча. Шоколяду дістала в дарунку Каміля. Їв її цього вечора весь „Дюпон“ і брав на язика чудака Кімуру.

II.

Я простягнув руку до мого друга лінивим жестом нудьгуючої людини. У проміннях сонця, що заглядало крізь великі шиби нашого дому, було стільки радощів і багатонадійних обіцянок, що я хотів запропонувати Сокічієму безцільний прохід крізь бульвари, або супокійні алеї „Багателі”. Чи ми не були молоді оба і чи світ не належав до нас?

Але Сокічі блідий був і близький омління.

— Що вам?, — голос застряг мені у горлі. Японець підвів мені під очі малий папірець. Телеграма...

— Що сталося?

Я примусив мого друга сісти на крісло і розгорнув телеграму. Вона адресована була до Кімури і сповіщала про смерть його професора.

Коли умре близька нам людина, батько або мати, коли відійде назавсіді до країни тіней жива людина, яку ми знали й любили, жалобою вкривається наше серце. Але Кімурин професор був чейже духом, волею, що кермувала вчинками, думкою, що освічувала стежки життя, надією, що давала йому ціль. Що діється з людиною, коли помре сам володар-дух?

Сокічі, заки почав іти сходами угору, там на 5-ий поверх до Кімури, повертався кілька разів, вагався, простягав руки до нас, очі його здавалися благати помочі. Але чи не був він найближчим другом Кімури і чи ця дружня послуга не була його обов'язком?

Кількох нас залишилось на долині у голю і слухало гомону його кроків. Було, зрештою, так тихо, наче в церкві у часі богослуження. Тільки цей понурій гомін кроків... На кожному поверсі він втихав на мить і ми чули тоді удари серця нашого друга, ми разом з ним проходили тортури вагання і болю. Ще з п'ятого поверха ввижались нам простягнені руки Сокічія і його очі, що благали порятунку і помочі. Але життя не знає милосердя. Коли все затихло, ми знали, що там угорі, в покоїку Кімури, діється велика трагедія, якої значіння і меж ми не могли ще збагнути. Чи не було це щось у роді вівісекції? На всякі рани бувають ліки; душевні рани лікує час, але тут, на наших очах, повставаала рана на душі нашого дорогого друга, а ми не знали, якої вона породи і яким зіллям, шептанням і закляттями лікувати її. Було так, якби у всіх нас заснуло щось у глибині нашої істоти, що не могло вдруґе вже ніколи пробудитися. Ми в одну мить стали всі, наче дуже старі, віджиті. Був момент, коли ми всі хулили Богові, життю і надії.

Потім прийшли знову спокійніші дні. Кімура наче би заспокоївся. Він скоро біг коридорами на виклади. Часом обличчя його розігріла навіть бліда, мелянхолійна усмішка. Життя котилося своїми звичайними рейками, життя, що його ніщо спинити не може. Вставали прозорі ранки сповнені працею, рухом, життям і чаїлися довгі, таємні вечорі, що розснували довкола

Кімури думки і жах ніби непроглядну, густу павутину.

Забути? Наш японець нічого не тямив з минулого. Чи сам покійний професор не вчив його жити теперішнім, а про минуле не думати навіть? Питання було зовсім інше, складніше. Треба було заступити старі думки новими, одно життя другим, свою душу іншою, може чужою. Але лишилась мета, свята мета! І Кімура, наче сновида, шукав шляхів до мети на краю пропасти.

III.

Коли я натрапив на гурт японців, що серед лиховісної мовчанки стояв на порозі Кімуриноного покою, я не сподівався ще нічого злого. Ці діти Азії бувають повільні і церемонні і ця ненадійна процесія до нашого нещасного друга могла бути тільки якимось традиційним висловом спочуття, навіяним етикою жовтого континенту. Таке думав я, коли станув перед самими дверми кімнати. Мене пропустили на сам поріг і тільки в моменті, коли я хотів ухопити за клямку, чиясь залізна долоня випередила мене і затиснулася довкола мосяжної ручки. Я повернув здивований погляд на японця. Невжеж?... — Уважайте, сказали пошепки чийсь уста. Кімура мав вибух крові. Він спочивав. — Потім двері беззвучно розхилилися: я зайшов до середини.

Було тут нас четверо у малій Кімуриній кімнатці. Д-р Сузукі, наш лікар, похилився над

хворим і слухав таємного голосу його легенів і серця. Сокічі, дещо пригорблений, слідкував очима за кожним гримасом обличчя доктора, за його віддихом. Було дуже тихо, якби кімнатка стояла порожня, тільки такав на столику Кімури не дискретний годинник і додавав життєвому моментові чогось інтимного, зрозумілого, а одночасно і нетерпеливо актуального. Все тут зрештою було впорядковане, як завжди. На бюрку лежав ще розкритий грубезний підручник; здається, нещастя застало Кімуру при праці.

Д-р Сузукі поволі підвів голову. Він розіклав і сховав до кишені лікарську слухавку. Потім перетер, без поспіху, хустинкою свої рогові окуляри. Нарешті погляд його спочив на Сокічім і вони оба почали шептати тихесенько і таємно. Кімура лежав блідий, нерухомий, з заплющеними очима. Я завважав на його чолі і грудях грудки прозорого леду. Ці зимні кристали запалювалися якимись матовими, без блиску, іскрами і спливали по Кімуриному тілі спокійними струмками. Наш друг був такий чужий, далекий від нашого щоденного існування, від цього життя, що сповнене думками і містикою. Він став наче частинкою всесвіта, змішав себе з матерією, від нього віяло холодом смерті.

Д-р Сузукі закінчив своє довге шептання зі Сокічім і вийшов на коридор. Німий гурт японців під дверима підхопив лікарські слова: „Є надія! Кімура житиме!“ Слова ці покотилися здовж мурів і забігли скрізь, у кожную кліти-

ну нашого дому, потоком, що могутнів у міру цього, як віддалявся від кімнатки пацієнта.

Тимчасом Сокічі взяв у руки японські щоденники, цих найвірніших і таких недавніх свідків далекої батьківщини. Вони були немов живим клаптиком рідної землі, надиханим її болями і надіями, тріумфами і невдачами. І Сокічі почав відчитувати німому, майже мертвому землякові японські щоденники. Голосом тихим і одноманітним. На кінчиках вії Кімури появилися дві нерухомі чорні плямки. І відразу погасли ледяні іскри, чудний, матовий блиск води і тіла. Кімура жив. Перший раз цього дня Сокічі глянув на мене і всміхнувся. Це була усмішка щастя.

Не можу залишити без згадки фотографії Кімуриноного професора, що висіла у нього над ліжком. Чи ввижалося мені це, чи так було справді, що обличчя старого японця віджило, очі несупокійно заколихалися у повіках, уста затремтіли цим дивним спазмом старих людей, коли хочять сказати якесь добре, обдумане, але і довго заховане слово. З того часу я зрозумів, що Кімурин професор поправді не вмер, але живе і житиме, щоби показувати своєму учневі шлях до мети, о! важкий і далекий, але ясний і гарний шлях.

З М І С Т

	стор.
Японський дім	1
Цілунок	13
Подруга нашого бонзи	28
Біла жінка	47
Сніг	55
Джим	69
Катінка	85
Тайни Азії	100
Екзотика і хитрощі	122
Сокічі пише денник	143
Кімурин професор	146

ВАЖНІШІ ДРУКАРСЬКІ ПОХИБКИ.

надруковано: має бути:

ст. 24,	14 рядок	зверху	подавала	подала	
ст. 53,	6	"	"	квітики	квітини
ст. 53,	11	"	"	людей	лютий,
ст. 53,	17	"	"	його	мого
ст. 55,	у замітці*)		розпука	розлука	
ст. 61,	4 рядок	знизу	зайдемо	вийдемо	
ст. 73,	1 рядок	зверху	пляхи	пляни	
ст. 73,	12	"	"	емоцій,	емоцій
ст. 79,	1	"	"	склянках	чашках
ст. 100,	8 рядок	знизу	шоднеї	шоджі	
ст. 102,	13	"	"	щастя, як	щастя. Так
ст. 103,	6	"	"	невідома	невідоме,
ст. 120,	5	"	"	хлопець	японець
ст. 120,	5	"	"	всіх	своїх
ст. 121,	2	"	"	Накамури	Накамури
				тільки	паде
ст. 122,	5 рядок	зверху	Чи завсіди, скрізь, навка- ло, чую	Чи все, скрізь, тільки, навко- ло, чує	

